

МОНГОЛЫН
ҮНДЭСНИЙ МУЗЕЙ

АРХИВЫН
ЕРӨНХИЙ ГАЗАР

ЭРДЭМ СОЁЛЫН
ХҮРЭЭЛЭН

АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР
"МОНГОЛ УЛСЫН ХААН
НАЙМДУГААР БОГД
ЖИВЗУНДАМБА ХУТАГТ"
ҮЗЭСГЭЛЭН

МОНГОЛ УЛС

Улаанбаатар хот
2019 он

"МОНГОЛ УЛСЫН ХААН НАЙМДУГААР БӨГД ЖИБЗҮНДАМБА ХУТАГТ" ҮЗЭСГЭЛЭН

Үзэсгэлэнгийн зөвлөх: Монголын Үндэсний музейн захирал Д.Сүхбаатар /Ph.D/

Архивын ерөнхий газрын эрдэм шинжилгээний ажилтан Г.Дашням /Ph.D/

Монголын бурхан шашинтны төв Гандантэгчэлин хийдийн Эрдэм соёлын хүрээлэнгийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Н.Амгалан

Үзэсгэлэнгийн редактор: Монголын Үндэсний музейн Бодлого, төлөвлөлт удирдлагын хэлтсийн дарга И.Будбаяр

Үзэсгэлэнг зохион байгуулах

ажлын хэсгийн гишүүд

Монголын Үндэсний музейн үзэсгэлэнгийн ахлах:

Ж.Наранчимэг /Куратор, эрдэм шинжилгээний ажилтан/

Архивын ерөнхий газрын ажлын хэсгийн ахлах:

Доктор Г.Дашням

МҮМ-н ажлын хэсгийн гишүүд:

Б.Эрдэнэцэцэг /Куратор, сан хөмрөгч/

Г.Ариунтуяа /Эрдэм шинжилгээний ажилтан/

Л.Жаргал /Эрдэм шинжилгээний ажилтан/

Д.Нямсүрэн /Сэргээн засварлагч/

П.Батцэцэг /СХА-н дарга/

Б.Батцэцэг /Бүртгэл мэдээллийн санч/

Б.Ууганбаяр /Куратор, сан хөмрөгч/

О.Ууганбаатар /Сан хөмрөгч/

Н.Туяа /Сан хөмрөгч/

Э.Мяндасчимэг /Тайлбарлагч/

Ж.Од /Мужаан/

Ц.Гансүлд /Хэвлэлийн дизайнер/

Г.Баярсүх /Баримтжуулалт хариуцсан ажилтан/

АЕГ-ын ажлын хэсгийн гишүүд:

Б.Ринченноров /МАЗУГ-ын эрдэм шинжилгээний ахлах зөвлөх/

Э.Хүрэлбаатар /МАЗУГ-ын эрдэм шинжилгээний ажилтан/

Г.Сэр-Од /МАЗУГ-ын эрдэм шинжилгээний ажилтан/

Ш.Эрдэнэбат /УТНОНББА-ын эрхлэгч/

П.Ууган-Эрдэнэ /КГЗДАБА-ын эрхлэгч/

Н.Оюунсүрэн /МАЗУГ-ын ахлах мэргэжилтэн/

Ё.Батхишиг /ЦСТ-ийн архивч, операторч/

Ч.Бямбадолгор /ЦСТ-ийн архивч, операторч/

Ш.Нямрагчаа /ЦСТ-ийн архивч, операторч/

Д.Бат-Ундрах /КГЗДАБА-ын дүрс бичлэгийн инженер/

Н.Болормаа /КГЗДАБА-ын сан хөмрөгч/

Н.Сугарсүрэн /КГЗДАБА-ын сан хөмрөгч

© Энэхүү бүтээлийн эрх нь Монголын Үндэсний музей, Архивын ерөнхий газарт харьяалагдана. Зөвшөөрөлгүй бүтнээр болон хэсэгчлэн хувилах, нийтлэх, электрон системд оруулах, ашиглахыг хатуу хориглоно.

ШАШИН ТӨРИЙГ ХОСЛОН БАРЬСАН ХААНТ МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН СҮЛД ДУУЛАЛ

Зуун лангийн жороо луусыг
Жуузан дундаа хөлөглөнөө хө
Зураг болсон Богд ламыгаа
Зонховын ширээнд залнаа хө

Түмэн настай Богд эзэн минь
Шар тугдамдаа залрав аа хө
Төрийн тулгуур олон сайдууд
Төвшин ордондоо цуглав аа хө

Наран гэрэлт Богд эзэн минь
Алтан жуузандаа залрав аа хө
Наян түмэн шавь нар нь
Амь насаа даатгав аа хө

Алтан амтай бүрээ бишгүүрээ
Асрын үүдэнд хангинуулнаа хө
Аврал ихтэй Богд ламыгаа
Авралын ширээнд залнаа хө

Мөнгөн амтай бүрээ бишгүүрээ
Мөргөлийн үүдэнд хангинуулнаа хө
Мөрөөдөл болсон Богд ламыгаа
Мөрний эхэнд залнаа хө

Алтан амтай бүрээ бишгүүрээ
Асрын дундаа татнаа хө

Арын олон ноёдууд
Даншиг мандлаа өргөнөө хө

Мөнгөн амтай бүрээ бишгүүрээ
Мөргөлийн дундаа татнаа хө
Мөнхийн олон шавь нар нь

Мөргөөд хүслээ ханганаа хө

Далай ламын зарлигтай
Дайсан хортон дарагдах болтугай
Дар-а эх бурханаа адистай
Даяар хамт жаргах болтугай

А.В.Кадлецийн нот

“МОНГОЛ УЛСЫН ХААН НАЙМДУГААР БОГД ЖИБЗУНДАМБА ХУТАГТ” ҮЗЭСГЭЛЭНД ТАВТАЙ МОРИЛНО УУ

Монголын түүхэнд өөрийн гавьяа зүтгэлийг мөнхжүүлсэн олон түүхэн зүтгэлтнүүдээс энэ онд Монгол Улсын хаан Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын түмэн өлзий гийсний 150 жилийн ой тохиож байна.

Тэрбээр 1869 онд төрсөн бөгөөд түүнийг хоёр настайд нь Ар Монголын шарын шашны тэргүүн Жибзундамба хутагтын Наймдугаар дүрээр тодруулж, 1874 онд Их Хүрээнээ залж Богд гэгээний сэнтийд өргөмжилжээ. Бага наснаасаа шашны эрдэм ухаанд суралцахын хамт монгол хэл заалгаж, монгол амьдрал, ахуй соёлд ээнэгшин дасаж, монгол ухамсар сэтгэлгээтэй болсон тэрээр 1911 онд Чин улсын 200 гаруй жилийн ноёрхлыг эцэс болгож, Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалыг манлайлан удирдаж, Монгол төрийн хаан сууринд заларсан юм.

Ийнхүү Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын оюун санааны нэгээхэн илэрхийлэл болсон Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын түүхэн гавьяаг тодотгон хойч үеэ үндэсний бахархалт үзэл санаанд хөтлөн тусгаар тогтнолын үнэ цэн, ач холбогдлыг ойлгуулж, хайрлан хамгаалах ухамсрыг төлөвшүүлэхийг эрмэлзэн “Монгол Улсын хаан Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт” үзэсгэлэнг Монголын Үндэсний музей, Архивын ерөнхий газар, Монголын Бурхан шашинтны төв Гандантэгчэнлин хийдийн Эрдэм соёлын хүрээлэнтэй хамтран зохион байгуулж байгаа билээ.

Тус үзэсгэлэнд Монголын Үндэсний музейн сан хөмрөгт хадгалагдаж буй Монгол Улсын хаан Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын бага балчир үеэс эхлэн төрийн үйл хэрэгт хэрэглэгдэж байсан ховор нандин үзмэр, эд өлгийн зүйлсийг түүвэрлэн дэлгэн үзүүлж байна.

Та бүхэн таалан болгооно уу.

Монголын Үндэсний музейн захирал

Д.Сүхбаатар /Ph.D/

МЭНДЧИЛГЭЭ

Хорьдугаар зууны Монголын сэргэн мандалтын эхийг тавьсан Цагаагчин гахай жилийн Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын удирдагч, Монгол Улсын хаан Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын түмэн өлзий гийсний тэгш баясгалант ой энэ жил тохиож байна.

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт нь нийт монголчуудын бурханы шашны тэргүүн оройн чимэг охь манлай төдийгүй 1911-1915 онд Монгол Улсын Шашин төрийг хослон барьсан хаан, 1915-1920, 1921 оны 2 сараас 7 сард Автономит Гадаад Монгол Улсын хаан, 1921 оны 7 сараас 1924 оны 5 сард Монгол Улсын Хэмжээт цаазат хаанд өргөмжлөгдсөн төрийн тэргүүн байлаа.

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын амьдрал, үйлс нь Монголын үндэсний тусгаар тогтнолыг сэргээн бататгаж, олон улсаар хүлээн зөвшөөрүүлэх, шарын шашныг цэвэр ариунаар мандуулан, монголчуудын оюун санааг хиргүй тунгалаг байлгахад зориулагдсан юм.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн зарлигаар Монгол Улсын хаан Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын түмэн өлзий гийсний 150 жилийн ойг улс даяар тэмдэглэх ажлын хүрээнд зохион байгуулж буй олон талт арга хэмжээний нэг нь Та бүхэнд өргөн толилуулж буй Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын бүтээл туурвилын сүмбүм, намтар цадиг, архивын баримт бичиг, гэрэл зураг, музейн эд өлгөөс бүрдүүлсэн тус үзэсгэлэн болно.

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын үлдээсэн өв цаглашгүй арвин билээ. Монголын төр, монгол түмний ой санамж болсон хуучин данс харааны үнэт өвийн эрдэнэсийн сан болсон Монгол Улсын Үндэсний төв архивын сан хөмрөгт Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын шашин ном, төр ёсны үйлд холбогдох айлтгал, зарлиг лүндэн, захидал, харилцсан бичиг зэрэг баримт бичгүүд, гэгээн лагшинг нь сүүдэрлэсэн гэрэл зургуудын ховор нандин цуглуулга бий. Тэдгээрээс түүхийн нэн үнэ цэнтэй, ховор чухагийг нь дээжлэн Та бүхэнд толилуулж байна.

Сайн үйлс дэгжин дэлгэрэх болтугай.

Архивын ерөнхий газрын дарга С.Энхбаатар

МЭНДЧИЛГЭЭ

Монгол Улсын эзэн хаан, Шашин төрийг хослон баригч Наймдугаар Богд Жэвзүндамба хутагт Агваан-луvsанчойжинямданзанванчүгийн түмэн өлзий гийсний 150 жилийн ойг тэмдэглэн өнгөрүүлэхээр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн гаргасан зарлиг, уриалгыг судалгааны байгууллагууд баяртайгаар хүлээн авч, эрдэм шинжилгээний хурал зохион байгуулах, ном товхимол туурвих, үзэсгэлэн гаргах зэргээр хичээн ажиллаж байна. Наймдугаар Богд Жэвзүндамба хутагт нь 1874 онд Их Хүрээнд ирснээс хойш 1924 онд таалал төгсөх

хүртлээ Монголын шашин соёл, төрд гарамгай зүтгэсэн дээд хутагт байв.

Богд гэгээн Их Хүрээний дэг дэглэмийг сайжруулахыг хичээн, жаяг дэглэм зохиож, Шадүвлин хийдийн жаягийг бичсэн. Өндөр гэгээн, Бурхан багш, Богд Зонхова, Өндөр Жанрайсиг тэргүүтэн бурхан шүтээн бүтээж, Шэйравпэлжэйлин ордон, Идгаачойнзинлин дацан, Дандарлингийн аймаг, Их дагинын аймаг, Чойжон сахиусны сүм тэргүүтнийг бүтээн байгуулсан.

Хүрээ барын Ганжуур, зэс барын Жадамба судрыг хэвлүүлэн тархааж, Цамын баг, Дүйнхорын лойлон тэргүүтнийг шинээр бүтээлгэж, түвэд хэлээр нэг сүмбүм ном туурвисан. Дээрхийн гэгээнтэн Богд Жэвзүндамба хутагтын зохиосон монгол хэлээр туурвисан сургаал зохиол, Эрдэнэ шанзудбын яам, Шашин төрд туслах сайдын яамны архивын баримтуудыг судалгааны эргэлтэд оруулбал Богд гэгээний шашин номын үйлс улам улмаар тодрон гийх өлзийтэй байна.

Тус үзэсгэлэнд Монголын Бурхан шашинтны төв Гандантэгчэнлин хийдийн Эрдэм соёлын хүрээлэнгээс Богд гэгээний намтар цадиг тэргүүтнээс дээжлэн толилуулав.

Таалан болгооно уу

Монголын Бурхан шашинтны төв Гандантэгчэнлин хийдийн Эрдэм соёлын хүрээлэнгийн захирал гавж,

доктор /Ph.D/ профессор Ш.Сонинбаяр

A handwritten signature in black ink, appearing to be the name 'Sh. Soninbayar'.

НАЙМДУГААР БОГД ЖИБЗУНДАМБА ХУТАГТ

Монгол Улсын бурханы шашны тэргүүн Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт
(1869-1924)

"Хутагт маань шар шашныг хөгжүүлж, хамаг амьтныг амар амгалан болгох чухал хэрэгт чин үнэнээр зүтгэн явахын дээр басхүү хэдэн жилийн урьдаас харьяат монголчууд нотод итгэн залбирч, удаа дараагаар төвшин амгаланг олгуулсан сайн бэлгэс мэдэгдсэн.

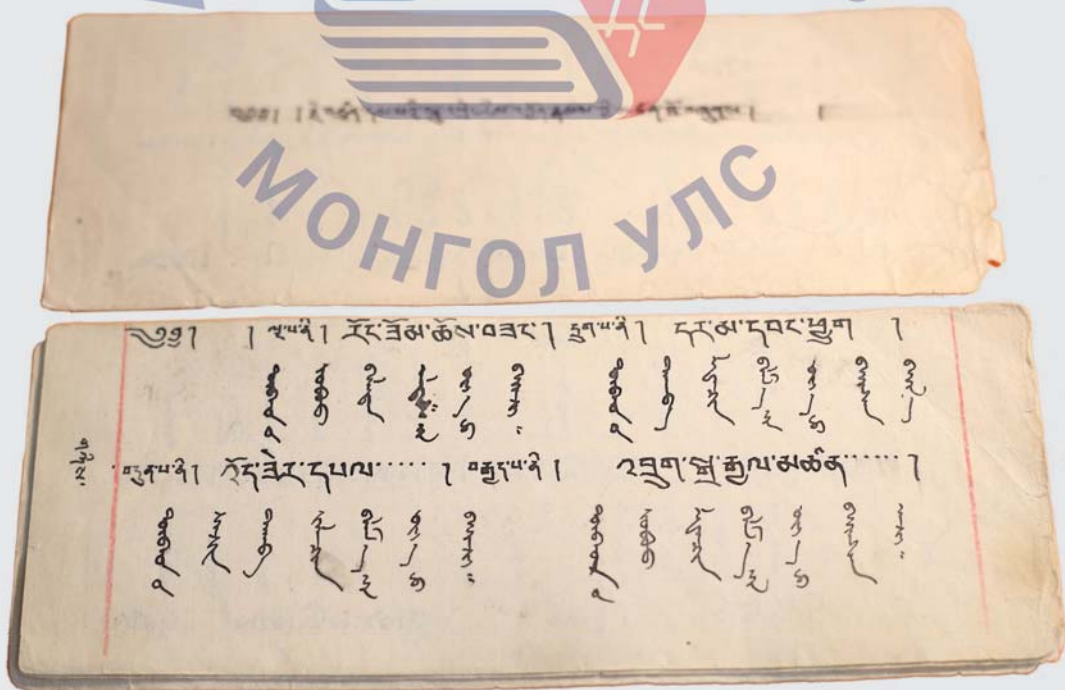
Хамгийн их цогт эрдэнийн хувилгаад бол Түвэдийн Далай лам, Банчин лам нар бөгөөд харин Гадаад Монголд байсан тийм хувилгаан бол Өргөө дэх Жибзундамба хутагт билээ"

Дилав хутагт Б.Жамсранжавын дуртгалаас

ᠪᠣᠭᠳᠡ ᠬᠠᠨᠢ ᠶ᠋ᠢᠨ ᠰᠢᠷ ᠣᠷᠳᠣᠨ

Богд хааны шар ордон
/Дэчэнгалава гүндү гэви поврон/

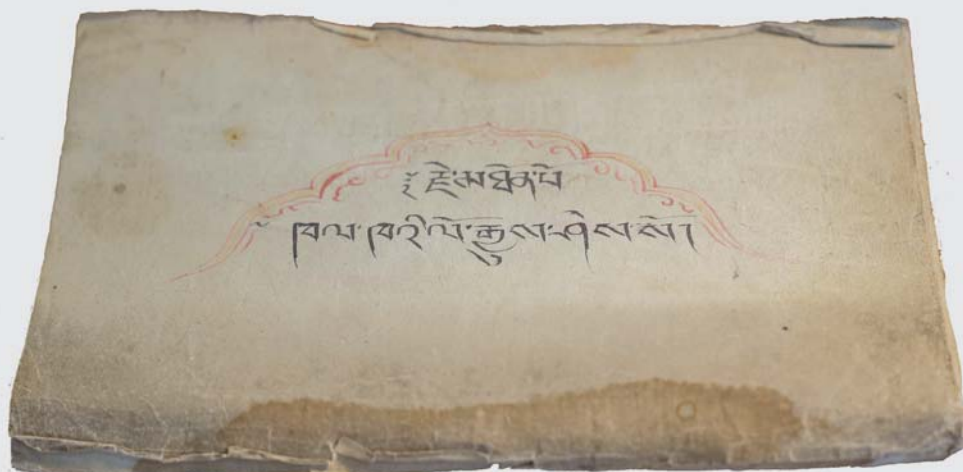
"Богд Жэвзундамба нарын алдрын бүртгэл оршвой" хэмээх түвэд, монгол хэлээр зохиосон гар бичмэл

4 хуудас

Хэмжээ: 7.5 x 20.5 см

Н.Амгалангийн хувийн цуглуулга

ᠪᠣᠭᠳᠠ ᠬᠠᠯᠬᠢ ᠲᠦ᠋ᠭᠦᠨ ᠨᠠᠭᠤᠯᠠᠩᠭᠢᠨ ᠬᠤᠪᠢᠰᠦᠨᠳᠠᠮᠪᠠ ᠬᠤᠲᠠᠭᠲᠤ

"Өндөр Богд Халхын түүх мэдэх болой" гар бичмэл

7 хуудас

Хэмжээ: 18 x 11 см

Н.Амгалангийн хувийн цуглуулга

Богд хааны цагаан ордон

Гунгаадэжидлин сүм /Богд хааны мөргөлийн сүм, зуны сэрүүн ордон/

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт

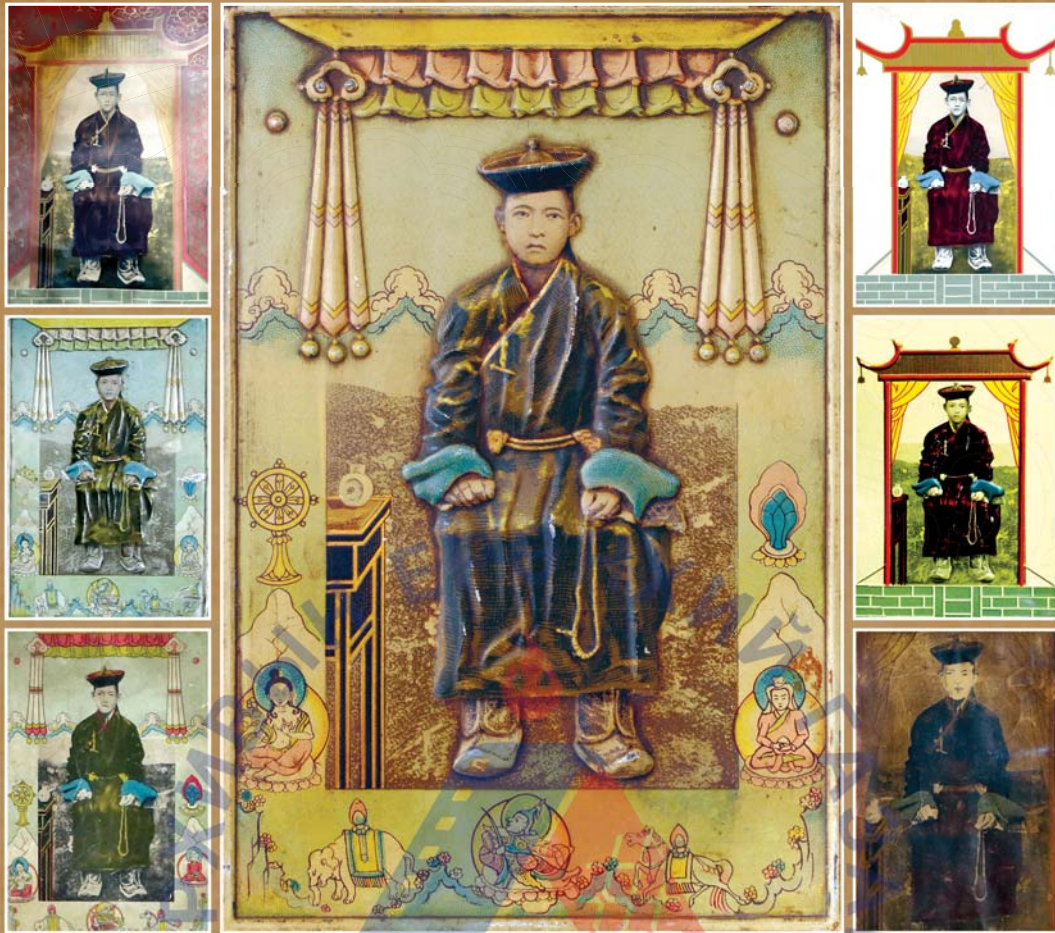
Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт

XX зууны эхэн

Гэрэл зураг

С.Бадралын хувийн цуглуулга

С.Бадралын
Хүрээнд
Хүрээнд
Хүрээнд

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт

XX зууны эхэн

Хэмжээ: Өндөр 15 см, Өргөн 10 см

Монголын Үндэсний музейн болон С.Бадралын хувийн цуглуулгаас

Богд хутагтын гэрэл зургууд

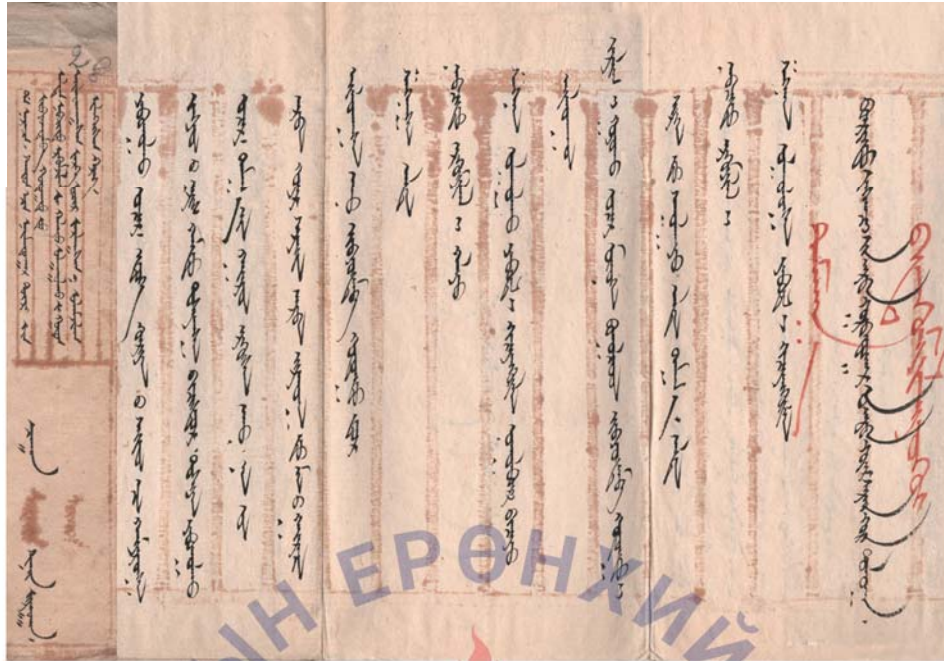
С.Бадрал

XIX зууны сүүлч XX зууны эхэн үе хийгээд 1924 он хүртэл Монгол орон, Нийслэл Хүрээнд ирж байсан жуулчид, эрдэмтэн хайгуулчид Наймдугаар Богд Жибзундамбын дүрийг гэрэл зургийн хальсанд олон янзаар буулгасан байдаг.

Мөн тэр үеийн Нийслэл Хүрээнд гэрэл зургийн 9 цэг байсан гэх мэдээ байдаг бөгөөд тэдгээр гэрэл зурагчид /хятад, орос/ Богд хааны дүрийг сүүдэрлэн авч, сүсэгтэн мөргөлчдөд өгч байсан байж болох юм. Энэ үед гэрэл зураг авахуулах нь Хүрээ хотын Монголчуудын нэгэн моод байжээ.

Богд хутагтын залуугийн дүрийг гэрэл зургаар буулган дээр нь нар сар, лавир, хааны араар цагаан үүлийн хөшигтэй, уулын хоёр тал, доод хэсгээр нь төрийн долоон эрдэнийг өнгө ялган зурсан 14,8 x 10,3 см хэмжээ бүхий зургийг гадаадад нэг түмийг хэвлэн мөргөлч сүсэгтнүүдэд тарааж байсан гэдэг. Мөн тэр зургийг тэр хэмжээгээр нь металл дээр товойлгож зурсан нь бий. Богдын гэрэл зургийг төрийн долоон эрдэнэтэй чимэглэж буулгасан нь Наймдугаар Богдыг “Шашин төрийг хослон баригч” хэмээсэн гүн утга бэлгэдэлтэй тухайн үеийн сүсэгтэн олны шүтээн болж чадсан байдаг. Богдын сайхь цаас, төмөр дээрх зургийг 30x40 см, 20x14см, 17x12см, 8x10 см орчим хэмжээтэй хэвлэсэн байдаг.

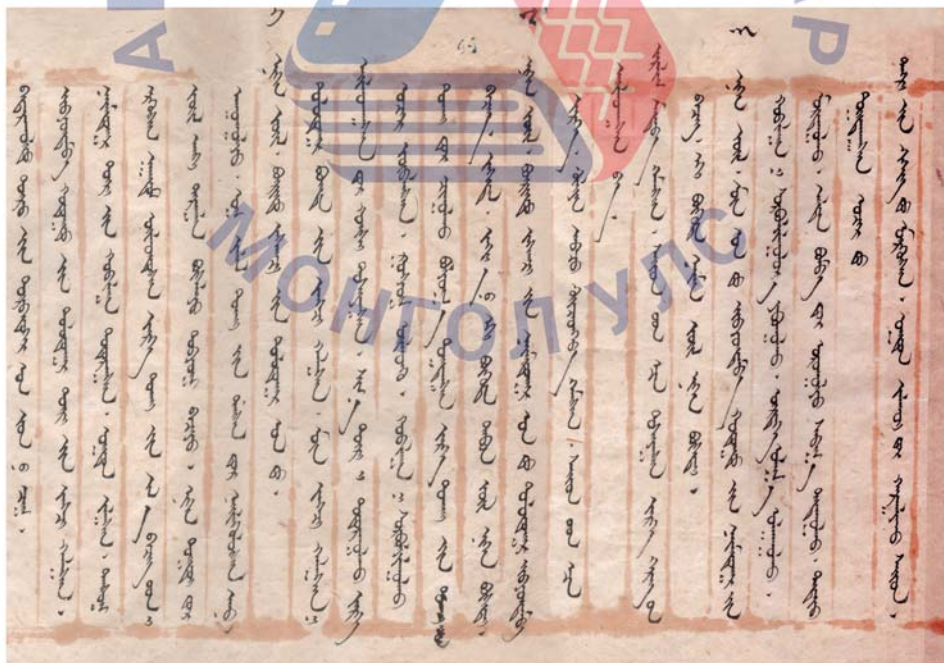
ЖИБЗУНДАМБА
ХУТАГТ

Наймдугаар дүрийн Жибзундамба хутагтад Алтан навчит өргөмжлөл халж олгуулахыг гуйн айлтгасан зэрэг учир зарласныг уламжлан илгээсэн хэрэг

1874.12.27

МУУТА. ТБА. ХМ.32, Д.3, ХН.452, Б.21

Жибзундамба хутагтын долдугаар дүрийн жанч халсан, наймдугаар дүрийн хувилгаан тодорсон, угтан залсан, даншиг өргөсөн, наадам үйлдсэн зэрэг тухайн эл бичгүүдийг зүйл, анги дараалан бүсэлж, товьёг бичиж, нэгэн дугтуйд агуулж, уг ялгалтайн дансанд нийлүүлсэн бүртгэл

1878 он

МУУТА. ТБА. ХМ.32, Д.1, ХН.1313

Handwritten Mongolian text on the right margin of the manuscript page.

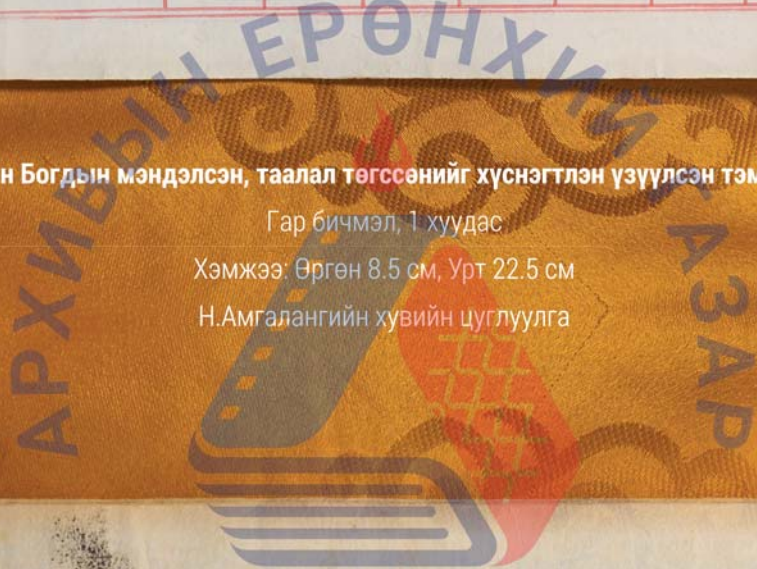
12 12 12 12	20 20 20 20 20 20 20 20 20 20	20 20 20 20 20 20 20 20 20 20	20 20 20 20 20 20 20 20 20 20	20 20 20 20 20 20 20 20 20 20	20 20 20 20 20 20 20 20 20 20	20 20 20 20 20 20 20 20 20 20	20 20 20 20 20 20 20 20 20 20	20 20 20 20 20 20 20 20 20 20	20 20 20 20 20 20 20 20 20 20
----------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Найман Богдын мэндэлсэн, таалал төгссөнийг хүснэгтлэн үзүүлсэн тэмдэглэл

Гар бичмэл, 1 хуудас

Хэмжээ: Өргөн 8.5 см, Урт 22.5 см

Н.Амгалангийн хувийн цуглуулга

Handwritten Mongolian text on the manuscript page, likely a title or a signature.

“Жэвзүн Лувсандамбийжанцангийн намтар оршвой” хэмээх товч намтар

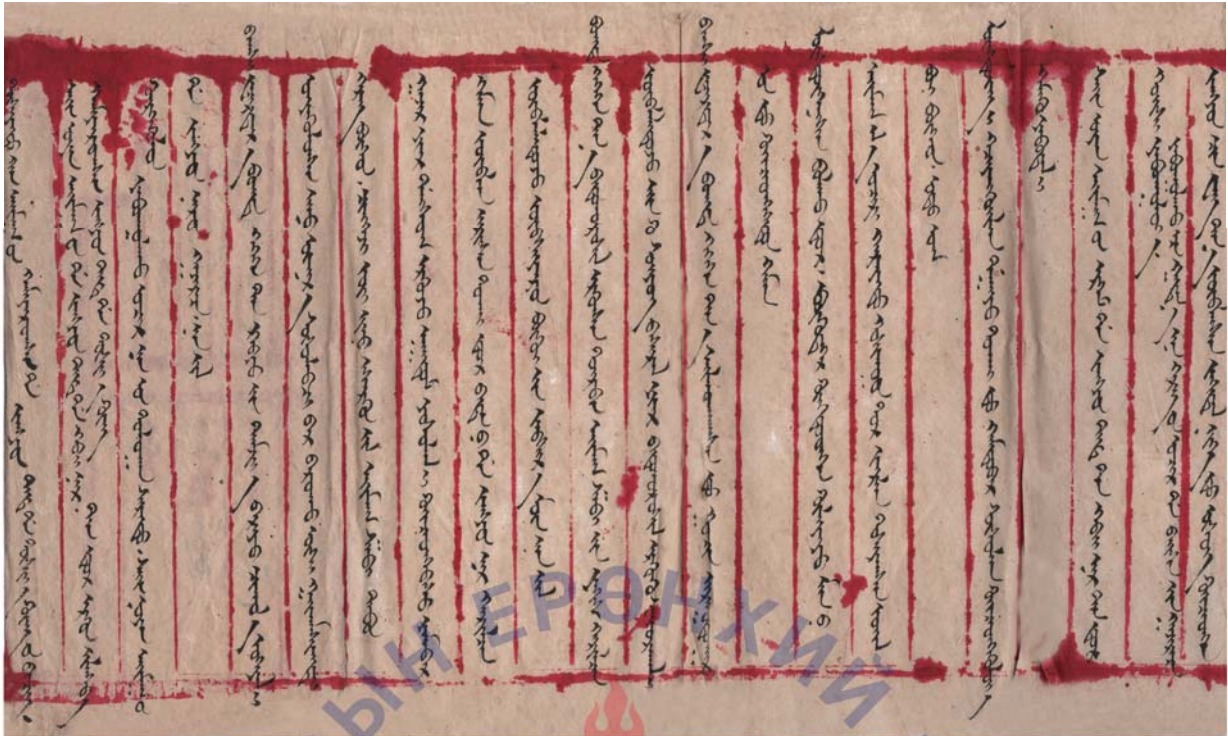
Гар бичмэл, 6 хуудас

Хэмжээ: Өргөн 8.5 см, Урт 22см

Н.Амгалангийн хувийн цуглуулга

Цорж Лувсандондүвийн бичсэн Өндөр гэгээний намтраас түүвэрлэн бичжээ

Handwritten vertical text in red ink, likely a title or reference number.

Түшээт хан аймгийн хошуу, шавьд Очирдара Богд гэгээнтэн гавжийн дамжаа таалж мяндаг зооглосон их баярт дөрвөн аймаг, шавь бүгдээр гучин зургадугаар онд тахилын гурван зүйлийн наадам гүйцэтгэх явдлыг мэдэгдэн тушаасан бичгийн эх

1908.08.15

МУУТА. ТБА. ХМ.9, Д.3, ХН.8489, Б.31

VIII Богд Жибзундамба хутагтын лүндэнгээр бүтээлгэх бурхдыг Бээжинд хийлгүүлэх хэргийг хэлэлцүүлэхээр түшмэл томилсон тухай бичиг

1908 он

МУУТА. ТБА. ХМ.9, Д.3, ХН.8489, Б.8

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын шүр болон алтан утсан хээ бүхий ухаа торгон хүрэм

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын шүр болон алтан утсан хээ бүхий ухаа торгон хүрэм

(Хосгүй үнэт)

Хэмжээ: Өндөр 66 см, Өргөн 73 см

Монголын Үндэсний музей

Усан балингийн мөнгөн цар

XX зууны эхэн

Алт шармал, мөнгө, шүр, оюу, сувд, анар

Хэмжээ: Өндөр 6.2 см, Голч 23 см

Жин: 1240 гр

Монголын Үндэсний музей

Н.Туяа

Улсын төв музейн даргаас гаргасан 1956 оны 5 дугаар сарын 15-ны өдрийн 16 тоот тушаал ёсоор Хааны ордон музейн дэргэд байсан тусгай хадгаламжаас Улсын төв музейн үнэт зүйлийн фонд байгуулахад зориулан тус эд өлгийг данс ёсоор Улсын төв музейд хүлээлгэн өгчээ.

Амсар болон ёроолд бад хээ, бадам цэцэг товойлгон хаж хүрээ амсарыг алтаар шарсан цул мөнгөн цар. Мөн царны ёроолд товойлгон урласан бадам цэцгэнд шүр суулган сувд, оюу, анар эрдэнэ зэргээр чимсэн гоёмсог ур хийцтэй ажээ.

Усан балин өргөнө гэдэг нь тахилыг төлөөлүүлэн бурхан шүтээн, лус савдаг, хангай дэлхийд өргөж буй тахил юм. Үүнийг өргөснөөр газар лусын хорлол, өвчин зовлонгоос гэтэлгэнэ хэмээн үзэж Өндөр гэгээний үеэс орой үдэш бүр Жанрайсигийн сүр, усан балин уншин байх ёс дэлгэрсэн бөгөөд 1936 он хүртэл Зүүн хүрээний Богдын шар орд, Гандангийн шар орд нь усан балин өргөх ёсыг үйлдсээр иржээ.

Хүслийн таван эрдэм тахил сийлбэрдэн чимэглэсэн мөнгөн аяга

Хүслийн таван эрдэм тахил сийлбэрдэн чимэглэсэн мөнгөн аяга

Хэмжээ: Голч 19 см, Өндөр 19,4 см

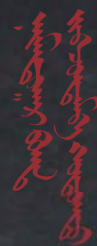
Жин: 1725 гр

1956 онд Богд хааны ордон музейгээс шилжин иржээ

Ж.Наранчимэг

Хүслийн таван эрдэм тахилыг гадаад, дотоод, нууцын гурван янзаар өргөдөг ба гадаад таван тахилыг өргөлийн аяга, тавганд бурханы шашны зан үйлийн дагуу дүрсэлдэг байна. Үүнд: 1. Дугуй толь буюу харах дүрсийн хүсэл эрдэм, 2. Хөгжим бийваа /цан/-сонсох мэдрэхүй буюу дууны хүсэл эрдэм, 3. Дун дотор уугиж буй хүж арц зэргийг дүрслэх нь үнэрлэх мэдрэхүй буюу үнэрийн хүсэл эрдэм, 4. Жимс-амтлах мэдрэхүй буюу амтлах хүсэл эрдэм, 5. Хив хадаг хүрэлцэх мэдрэхүй буюу хүртэхүйн хүсэл эрдэм гэжээ.

Монголын Үндэсний музейд шилжин ирсэн энэхүү мөнгөн аяганд хүслийн таван тахил болон бадам цэцгийг сийлбэрдэн алтаар шарж, хүндлэл дээдлэлийг илэрхийлсэн цоолбор хээтэй, гурван хөлт мөнгөн суурь хийсэн нь Богд хутагтын бурхан шүтээнд зориулан урлаж хийсэн тахилын мөнгөн аяга болох нь тодорхой буй за.

Очирдара Богд гэгээнтэний Наймдугаар дүрийн лүндэн сургаал оршвой

Гар бичмэл, Цаас, хар бэх

Хэмжээ: Урт 22 см, Өргөн 8.7см

С.Бадралын хувийн цуглуулга

Ж.Наранчимэг

Наймдугаар дүрийн Богд Жибзундамбын хутагтын лүндэн сургаал нь олноо гар дамжин хуулагдан нандигнан хадгалагдаж ирсэн олон хувилбаруудын нэг юм.

Тус лүндэн сургаалд Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтаас Ар Халхын ирээдүйн сайн мууг айлдаж, түүнээс сэрэмжлэн явахыг сурган өгүүлсэн байна. Тухайлбал, "...Сувадийн орноос бууж ирсэн баруун газрын Далай ламаас зарлигтай, Банчин Богдоос сунтагтай, 75 махагалын дүртэй мянган мэлмий, түмэн сонортой, Хонсим бодисад Очирдара блама гэгээн гэж Ар Халх дөрвөн аймаг, шавь долоон хушуу, Өвөр дөчин ес хийгээд эх болсон зургаан зүйл хамаг амьтны тусын тулд амарлингуйн дүртэй сууж Ар Халхдаан өдөр шөнийн хамт замбуутивийг товчлон зургаан цаг дор эргэдэг билээ. Гэрийн дотор хэрүүл ... хэл ам, галын манаа, үүдний хог новш чинь хальж, орж болох үгүй байна... Бадаргуулт төр хааны 17 он төмөр туулай жилийн өвлийн сүүл сарын 29-нд Дэчингалав, Очирдара хийд лаврин орон балгасыг та нарын алтан амийг тань завсарлаж золионд өгч хайлгасан биш үү, ...Миний буулгасан судар номнуудыг олон даяар алгасал үгүй уншуулбаас аль мууг амар сайхан болгож, жаран жилээр жаргамай. Энэ сургаалыг дагаж орбоос ...гадна барцад арилна, гурав дуудбаас гурван муу заяа үзэх үгүй байнав... Сувадийн оронд би 120 нас наслая, өглөө эрт бос, үдэш орой унт. Ерөөл хүчтэй тавигтун. Өлзий хутаг орших болтугай" хэмээжээ

ᠨᠠᠶᠢᠮᠳᠤᠭᠠᠭᠠᠷᠢᠨᠪᠣᠭᠳᠠᠭᠤᠨᠵᠢᠪᠵᠠᠨᠳᠠᠮᠪᠠᠬᠤᠬᠤᠲᠠᠭᠲᠤ

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын дүрийг залсан энгэрийн мөнгөн гуу

XX зууны эхэн

Хэмжээ: Өндөр 8.6 см, Өргөн 6.5 см

Монголын Үндэсний музей

Ж.Наранчимэг

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт Цаст уулын Түвэд орноос Халх Монголын бурханы шашны тэргүүнээр тодрон залагдан ирснээс хойш Халх монголчуудын оройн дээд чандмань, Очирдара блама хэмээгдэн тахин шүтэгдэх болсон бөгөөд монгол орноор зорчсон гадаадын жуулчид ч Монголчуудын “Амилсан Будда”, “Амьд бурхан” хэмээн тэмдэглэсэн нь цөөнгүй бий. Сүсэгтэн олон Наймдугаар Богд хутагтын энэхүү номт хувцас асаасан гэрэл зургийг том, жижиг хэмжээтэйгээр буулган бусад бурхан сахиус, бурхдын тарни, номын хамт сахиус болгон бурханчлан шүтдэг байв. Чандманьласан тус мөнгөн гууны оройд Аврал итгэлийн дээд, шашныг мандуулах амьтныг жаргуулагч Богд Жибзундамбын номын өмсгөлтэй авахуулсан гэрэл зураг, доод гуунд Анхдугаар Богд Өндөр гэгээний үеэс монголд шүтэгдэн ирсэн Махагал /Гомбо/ болон Улаан сахиус Жамсрангийн загал зургийг залжээ. Хөх өнгийн лагшин, дөрвөн мутартай Гомбо нь Махагалын нэгэн дүр бөгөөд Наймдугаар Богд өөрийн эш лүндэндээ “... би 75 Махагалын дүртэй, мянган мэлмий, түмэн сонортой Хонсимбодсид Очирдара” хэмээн өгүүлсэн нь бий. Харин Өндөр Гэгээнээс Жамсранг сахиус болгон шүтэж байсан нь хожмын дүүрүүдэд уламжлагдсан хэмээн үздэг. Улаан сахиус буюу Жамсранг бие, хэл, сэтгэлийн хороос үүдтэй ертөнцийн хорлол, дайсан зэтгэр, өвчин зовлон гай зэрэг аливаа аюулаас гэтэлгэгч хэмээн шүтэх нь түгээмэл байв.

蒙古国国家博物馆
Mongolian National Museum

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын бага насны дээл

XIX зуун

Хар хилэн, торго

Хэмжээ: Урт 90, Өргөн 70 см

Монголын Үндэсний музейн цуглуулга

Луун хээтэй шар торгоор өнгө хийж, хар хилэн хиаз зах, нударга хийсэн лам дээл. Тус дээлийг 2010 онд цуглуулагч С.Бадралаас Монголын Үндэсний музей сан хөмрөгтөө худалдан авчээ.

МОНГОЛ УЛСЫН ЭЗЭН ХААН

МОНГОЛ УЛСЫН ШАШИН ТӨРИЙГ ХОСЛОН БАРИГЧ НАРАН ГЭРЭЛТ ТҮМЭН НАСТ ЖИБЗУНДАМБА ХУТАГТ ХААН

"Ер аливаа юманд цаг хэмжээ үгүй нь огт үгүй бөгөөд манж, хятадын ийнхүү байдал цөм цаг болсон тул болой. Харин одоо манай монгол овгийн олон аймаг бүгдээрээн нийлж өөртөөн улс болон тогтнож, шар шажинаа бататган дэлгэрүүлж, өөрснөө бусдын эрх мэдэлд дарлагдан зовлон зүдгүүрийг үзэхгүй цаг болсон. Гэвч бүгдээр нэгэн сэтгэл хамт хүчин гаргаж чармайн зүтгэхэд харгалзмой. Бас блама би олон монгол шавь нар цөмийг авралдаан авсаар бөлгөө. Миний энэ үгийг улам улмаар над дор бишрэн мөргөхөөр ирдэг олон монгол шавь нарт нийтээр нэгэн адил яаран сонсговоос зохимой."

Монголын Цагаагчин гахай жилийн Үндэсний хувьсгалын мөрийн хөтөлбөр болсон
Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын Лүндэнгээс. 1911.11.29

ᠬᠠᠨᠲᠤ ᠲᠦᠷᠢᠨ ᠶ᠋ᠢᠨ ᠶ᠋ᠢᠨ ᠶ᠋ᠢᠨ

Хаант төрийн ёслолын жасар хоргой морин хүрэм

1910-аад он

Жасар хоргой, панс, гууль

Хэмжээ: Урт 110 см, Өргөн 83 см

Монголын Үндэсний музей

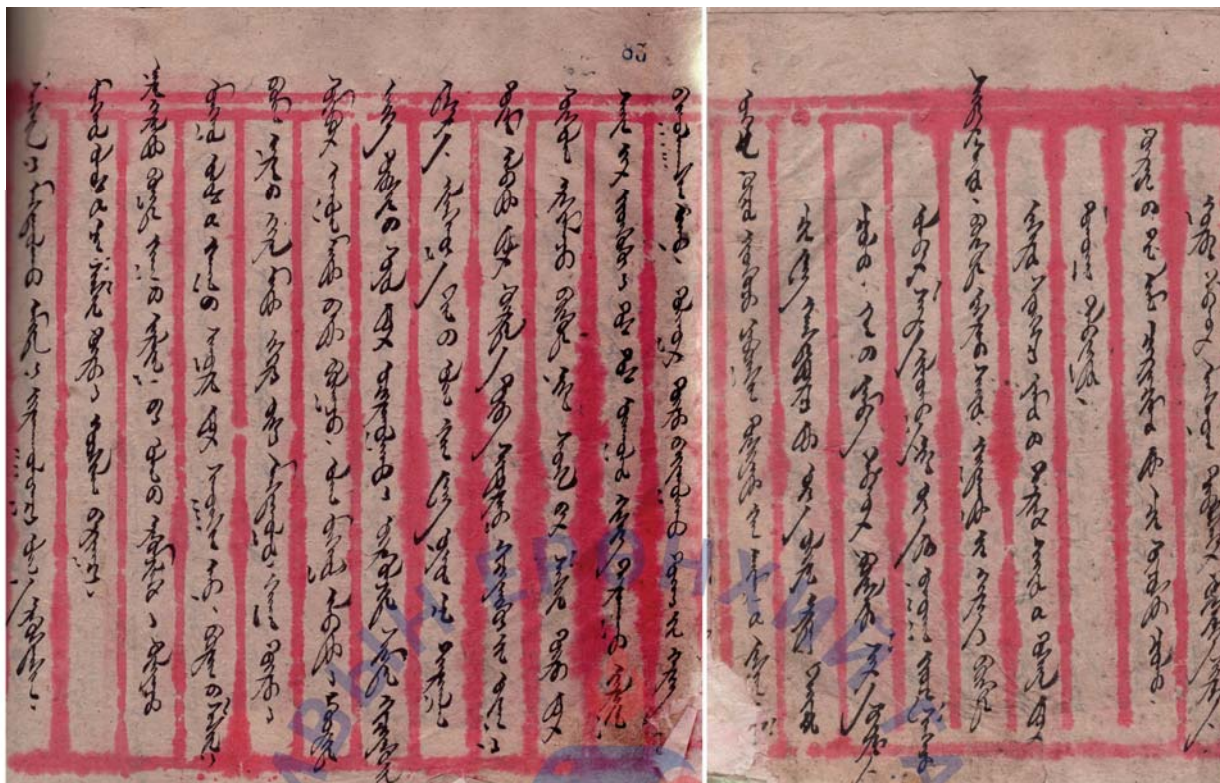
Хаан төр, шашны аливаа ёслолд шар өнгийн их магнаг дээл дээр алтан хоргой (жасар) морин хүрэм асаах бөгөөд хүрэмний энгэрт эртний Энэтхэгийн Загарварди (Хүрдэн эргүүлэгч) хааны сүлд “Алтан хүрд”, ар фүсүд Анхдугаар Богд Өндөр гэгээн Занабазарын хувилгаан хэмээн түүний зохиосон “Соёмбо” дүрс бүхий бэлгэт фүсү хэрэглэнэ.

Мөн хааны хүрэмний баруун, зүүн мөрөнд зэндмэнэ, өлзий хас зэргээр хөвөөлсөн дугариг хүрээнд алтан наран, саран дэвсгэр дээр соёмбо үсгээр “Сар”, “Нар”, хэмээх үгсийг “Сурь-яа”, “Чин-дара” гэсэн хоёр үсэг болгон алтан саагаар хатгамалдан урласан бэлгэт фүсү тэмдэгтэй юм.

Богд хааны зарлигаар Монгол Улсын тусгаар тогтнолын бэлгэ тэмдэг болгон бүтээсэн 80 тохой өндөр
Мэгжид Жанрайсиг шүтээний гэрэл зураг

ᠠᠨᠠᠷ ᠭᠡᠷᠡᠯᠲᠤ ᠪᠣᠭᠳᠤ ᠬᠠᠨᠳᠤ

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт Шашин төрийг хослон баригч, Наран гэрэлт Богд хаанд өргөмжлөгдөөд буулгасан хишиг тархаах зарлигаас

1911.12.29

МУУТА. ТБА. ХА.3, Д.1, ХН.2, Х.83-84

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ

Соёмбо сүлд бүхий далбаа

Торго, өнгийн утас

Хэмжээ: Урт 162 см, Өргөн 103 см

Монголын Үндэсний музей

Б.Эрдэнэцэцэг

Богд хаантан Монгол Улсын төрийн далбаа бий болгох, үйлдэх тухай хоёр удаа (1912,1921) зарлиг буулгажээ. Уул зарлигт “Олон улс цөм өөр өөрийн далбаа бий, бидний Монгол болбаас өөрөө эзэрхэх эрх хэмжээ бүхий ажгуу ...тусгайлан далбаа байгуулж тусгай эрх бүхийг илэрхийлбээс зохино” гэжээ.

Төрийн туг далбаа бий болгосноор олон улсын адил хэрэглэх болж хялгасан тугийг халсан байна.

Улсын далбааг хэмжээний хувьд гурван ам буюу гурав нэгийн харьцаатай: Хэлбэр нь босоо гонзгой дөрвөлжин, гол дэвсгэр нь шар, ишний эсрэг талд гурван улаан хэлтэй, хэлний этгээдээс бусад гурван талд улаан хөвөөтэй байх ба хөвөө нь ам хагас өргөн, далбааны төв дундад хүрээтэй бадам бүхий соёмбо сүлд, “Э”, “Бам” үсгийг тусгай мөргөлийн ном бичсэн дэвсгэр дээр урлан, далбааны төгсгөлийн гурван хэлний дээдэд “Ум”, дундад “Аа”, доодод “Хум” хэмээх маанийн үсэг байхаар тогтоожээ.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ

Монгол Улсын Цэргийн яамны Их туг

Торго, утас

Хэмжээ: Урт 340 см, Өргөн 103 см

Монголын Үндэсний музей

Бурханы шашны домогт өгүүлэх хаан төрийн 7 гайхамшигт эрдэнэ болох “хүрд, чандмань, заан, морь, хатан, түшмэл болон жанжин”-ыг эзэмшигч Энэтхэгийн Чакравардин хаан буюу орчлонгийн төгс төгөлдөр хааны тухай ойлголт нь Вишна бурханы хувилгаадаас үүсэлтэй ажээ.

Хаант төрийг бэлгэдэх хүрд болон хүслийг хангагч чандмань эрдэнэ нь төр, шашны хүчирхэг, ер бусыг бэлгэддэг. Ер бусын гэдэг нь гайхамшиг өөрөө бүтэх гэсэн бэлгэдэл болно. Харин морин болон заан эрдэнэ нь хаант төрийн эрх мэдэл, хүчийг илэрхийлнэ.

Хүслийг хангагч чандмань эрдэнэ

XX зууны эхэн

Алт шармал мөнгө, таван өнгийн хадаг

Хэмжээ: Урт 36 см, Өргөн 13 см

Монголын Үндэсний музей

Богд хааны ордон музейгээс шилжин ирж хадгалагдсан

Хаант төрийн заан эрдэнэ

XIX-XX зууны эхэн

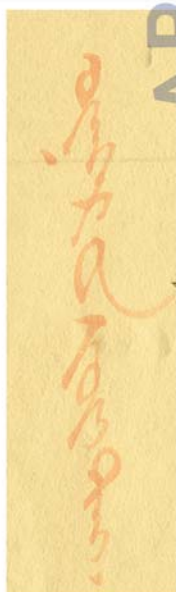
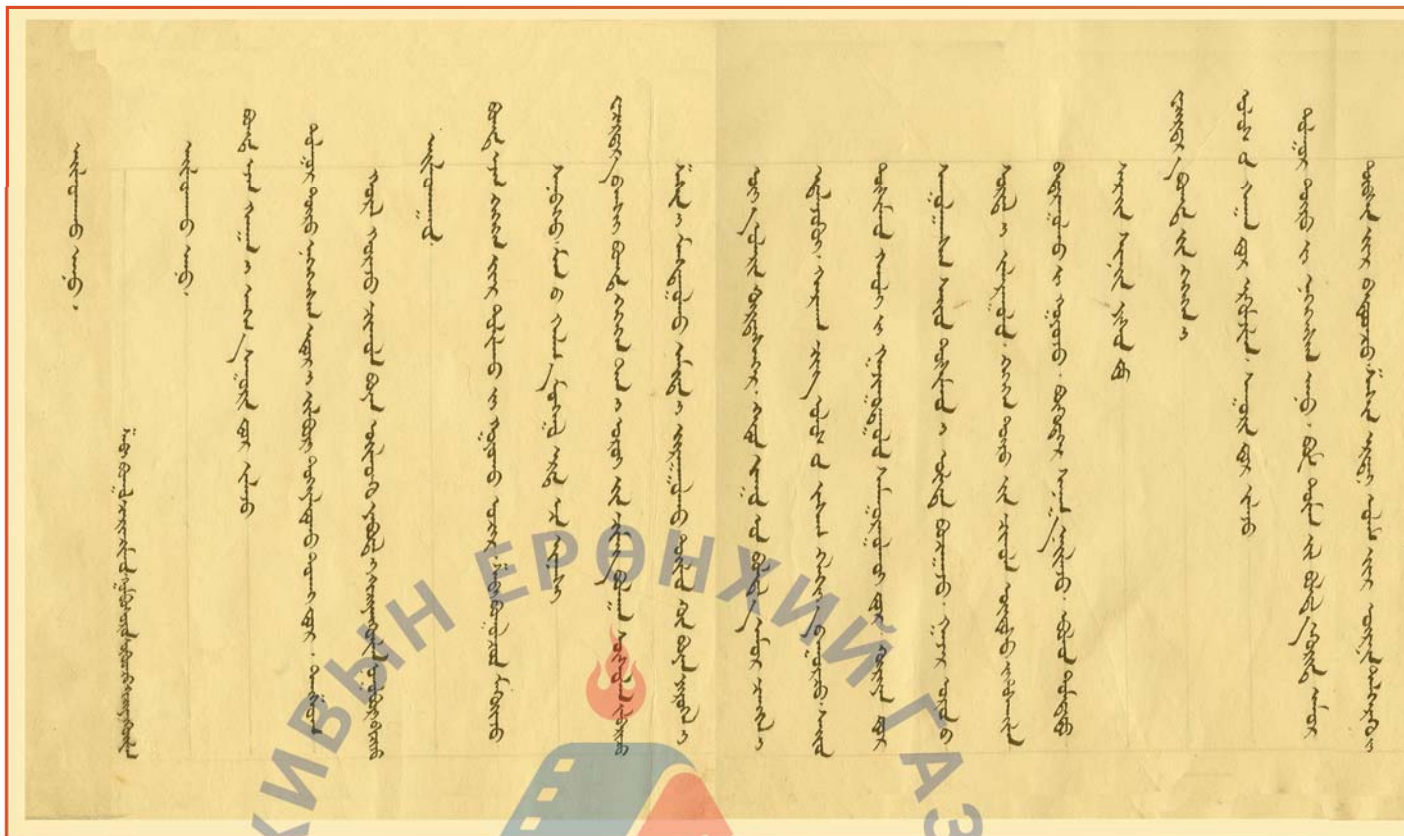
Мөнгө, өнгийн торгон уяа

Хэмжээ: Өндөр 30 см, Өргөн 19 см

Монголын Үндэсний музей

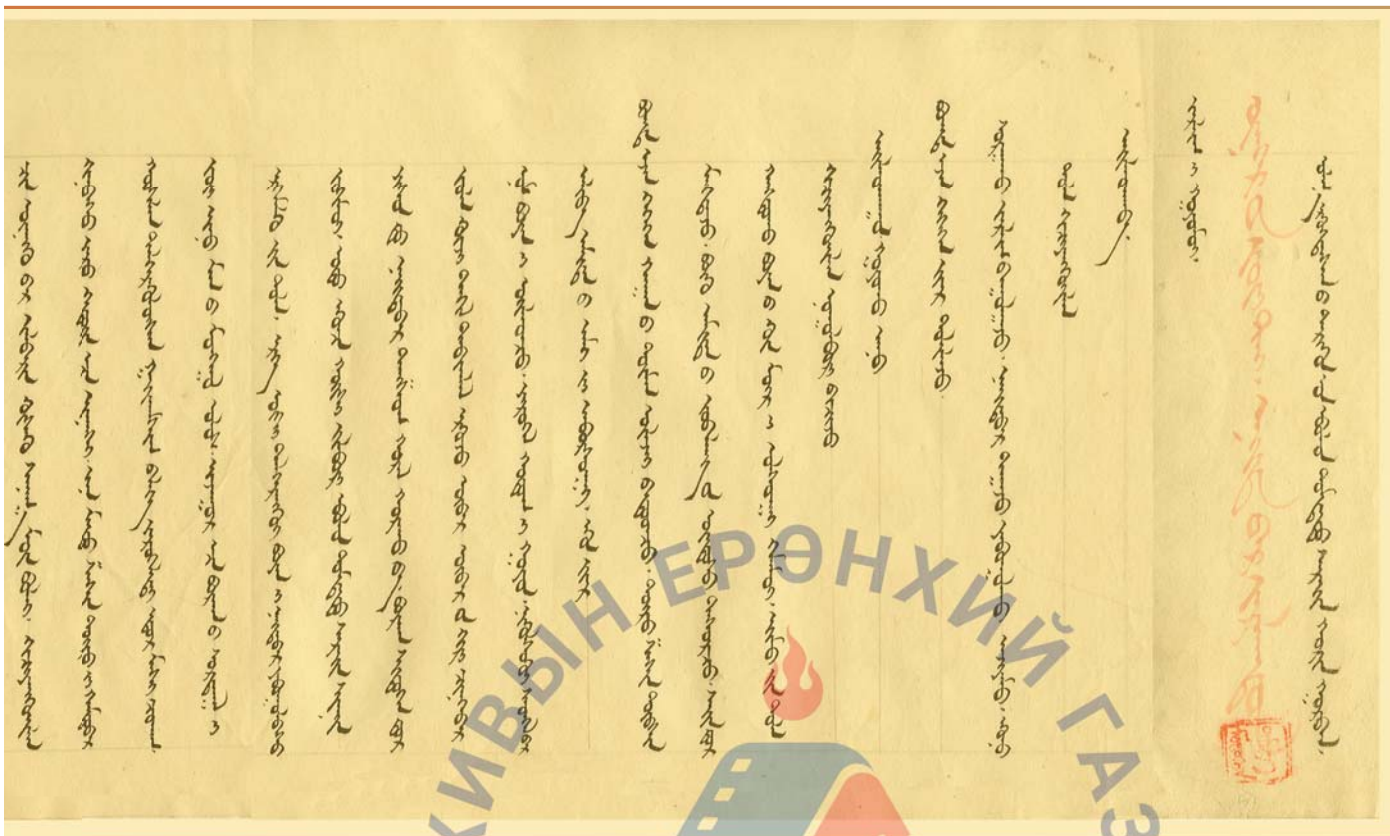
Богд хааны ордон музейгээс шилжин ирж хадгалагдсан

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ

Монгол Улсын хаан Наймдугаар Богд Жибзундамба
хутагтын мутрын тэмдэг
Баргилт чулуу
Хэмжээ: Өндөр 2.5 см, Урт 1.5 см, Өргөн 1.5 см
Монголын Үндэсний музей

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠬᠠᠭᠠᠨ

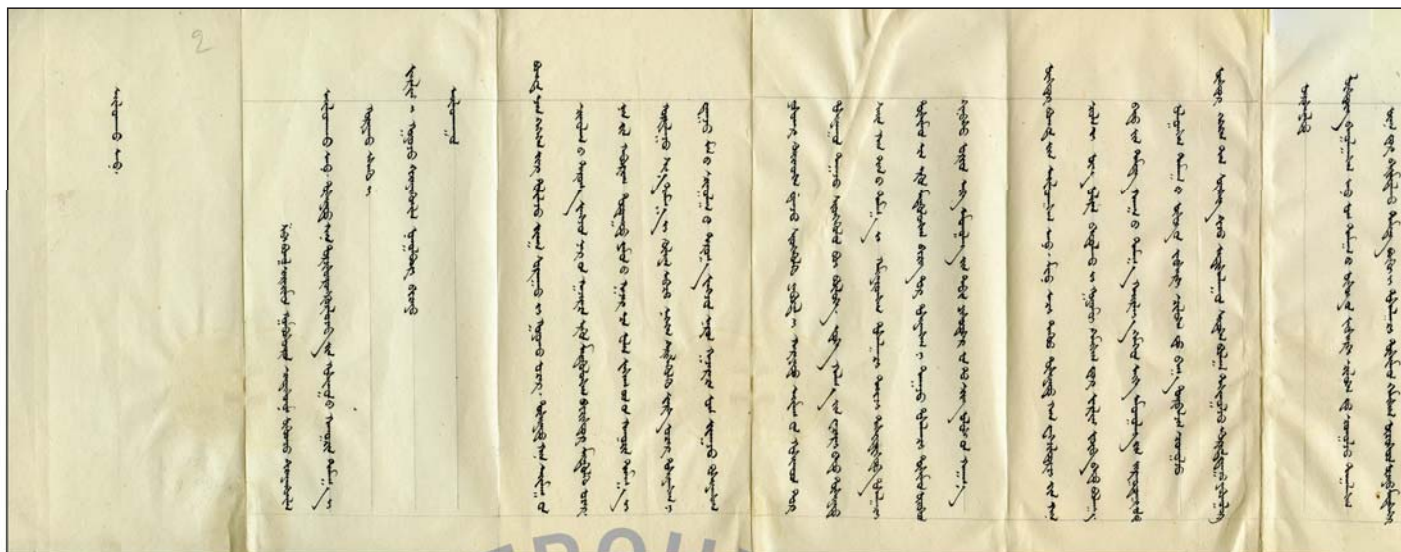

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтыг Монгол Улсын хаанд өргөмжлөн тусгаар тогтнолоо зарласан өдрийг жил бүр ёслон тэмдэглэхийг гуйн айлтгасан айлтгал, буулгасан зарлиг

1912.01.11

Тус айлтгал бичигт "...Очирдара Богдын гэгээнийг Улсын хаанд өргөмжлөн сууринд залж, тулгар төрийг нээсэн нь бум түмэн жил болтлоо үүрд амар төвшнөөр батдаж, шашин эрдэнэ улмаар өрнөн дэлгэрэхийг чин үнэнхүүгээр залбиран хүсэх санаа мөн болой. Хичээнгүйлэн санаваас, ер хэдийнээс инагш энэ мэт шашин төрийг хамтаар хослон дэлгэрүүлсэн гайхамшиг бэлгэ ерөөлтэй өдөр маш чухаг. Зүй нь... одоо үүнээс хойш жил бүр өвлийн дундад сарын шинийн есөнд нийтээр даншог хурал хурах ба бурхан шүтээнд зул хүж, тахил тавиглал өргөж өөр өөрийн хэр чинээгээр ном буяныг үйлдэж, ерөөл хутгыг гуйн нигүүлсэхүй сэтгэлээр аливаа амьтныг аварсугай. Үүнээр Богд эзэн гэгээн хааны түмэн өлзий батдаж, төр шашин төвшин мандаж, бүх амьтны зовлонгийн сайнд хандах, буяны гүн мөрийг олсугай" хэмээн гуйн айлтгасныг Богд хаан гэгээнээр толилон "Үнэхээрийн зүйтэй. Нийтээр зарлагтун" хэмээн улаан бийрээр цохож мутрын тэмдгээ дарж зарлиг буулгажээ.

ᠬᠠᠯᠬᠢᠨ ᠣᠴᠢᠷᠠᠢ ᠪᠠᠲ ᠲᠦᠰᠡᠲ ᠬᠠᠨᠢ ᠲᠠᠮᠭ᠎ᠠ

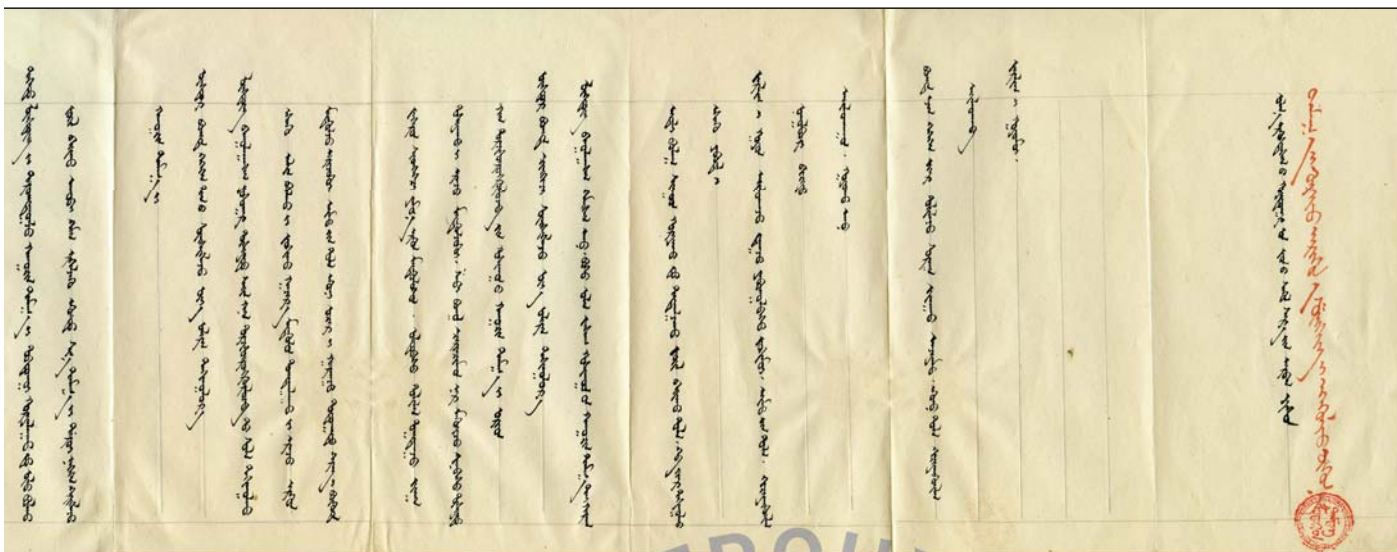
Халхын Очирай бат Түшээт хааны тамга

1700 он

Цутгамал, гууль

МУУТА. ТБА. ХМ.169, Д.1, ХН.23

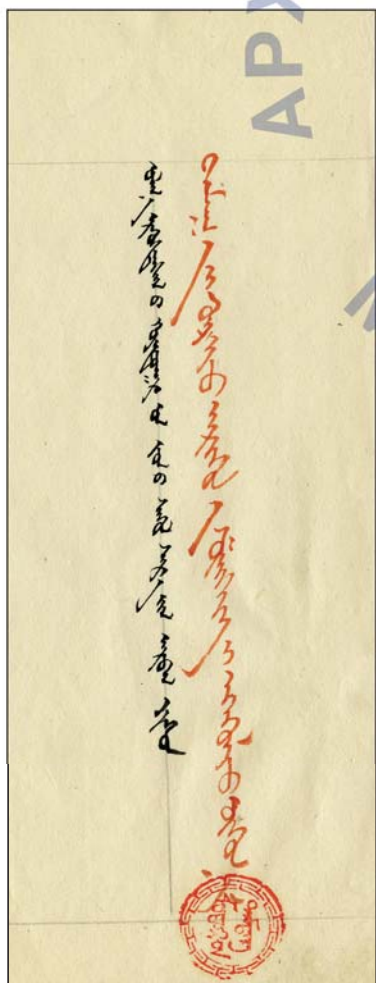
Handwritten Mongolian text on the right margin of the top image.

Хуучин тамгыг шинэчлэн халахад Түшээт ханы “Тамгыг хүргэж ирэхүл шүншигийг эгүүлж өгнө” хэмээсэн Богд хааны зарлиг

1912.08.02

МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.85, Б.2

ХАЛХЫН ОЧИРАЙ БАТ ТҮШЭЭТ ХААНЫ ТАМГА

“Халхын Очирай бат Түшээт хааны тамга” -ны суурь нь 10.5 x 10.5 см хэмжээтэй, жин нь 4200 гр, барсын дүрс бүхий бариултай, бариулныхаа зүүн талд манж бичээс, баруун талд нь монгол бичгээр “Халхын Очирай бат Түшээт хааны тамга” хэмээх бичээстэй, тамганы суурийн урд хананд Ёслолын яамнаа үйлдэв хэмээх хятад бичээс, тамганы суурийн хойд хананд Ёслолын яамнаа үйлдэв хэмээх манж бичээсийг тус тус бичсэн байна.

Мөн тус тамга нь Өндөр гэгээн Занабазар шүншиглэж аравнайлан доод хүрээнийх нь төв хэсэгт 0.5 x 1.1 см хэмжээтэй алтадсан лац тавьсан байдгаараа онцгой сонин үнэт баримт болно.

Луу бариултай хос домбо

XX зууны эхэн

Алт шармал, пойлоос

Хэмжээ: Өндөр 38 см, Ёроолын голч 15 см, Жин 1555 гр

Монголын Үндэсний музей

1966 оны 6 дугаар сарын 3-нд хуралдсан Улсын төв музейн үзмэрт үнэ тогтоох ба үзмэр худалдан авах комиссын хурлын №56 тоот тогтоолоор Сүхбаатарын районы ОСГ, 4 дүгээр хорооны харьяат бөгөөд Засгийн газрын 64 айлын сууцны 4 дүгээр орц, 41 тоотод суудаг Ганжуурын Мандахаас “урьд эцэг эх нь Богдын хураагдал хөрөнгөн дээрээс худалдан авсан тус бүр 9 луу хээтэй, луу бариултай пойлоосон домбо хоёр нь Богд Жибзундамбыг хаан ширээнд суухад нь цай барьсан юм” гэснийг эш болгон 500 төгрөгөөр худалдан авсан байна.

**Хаант Орос улсын засгийн газраас Богд Жибзундамба хутагтад бэлэг болгон дурсгасан
хоолны мөнгөн хэрэглэл**

1893 он

П. Овчинниковийн үйлдвэр (1851-1917)

Алт шармал мөнгө, паалан

Аяга: 5 x 6 см, Сав: өндөр 19 см, голч 14 см, Суурь: голч 38 см, Халбага: 18 x 7 см

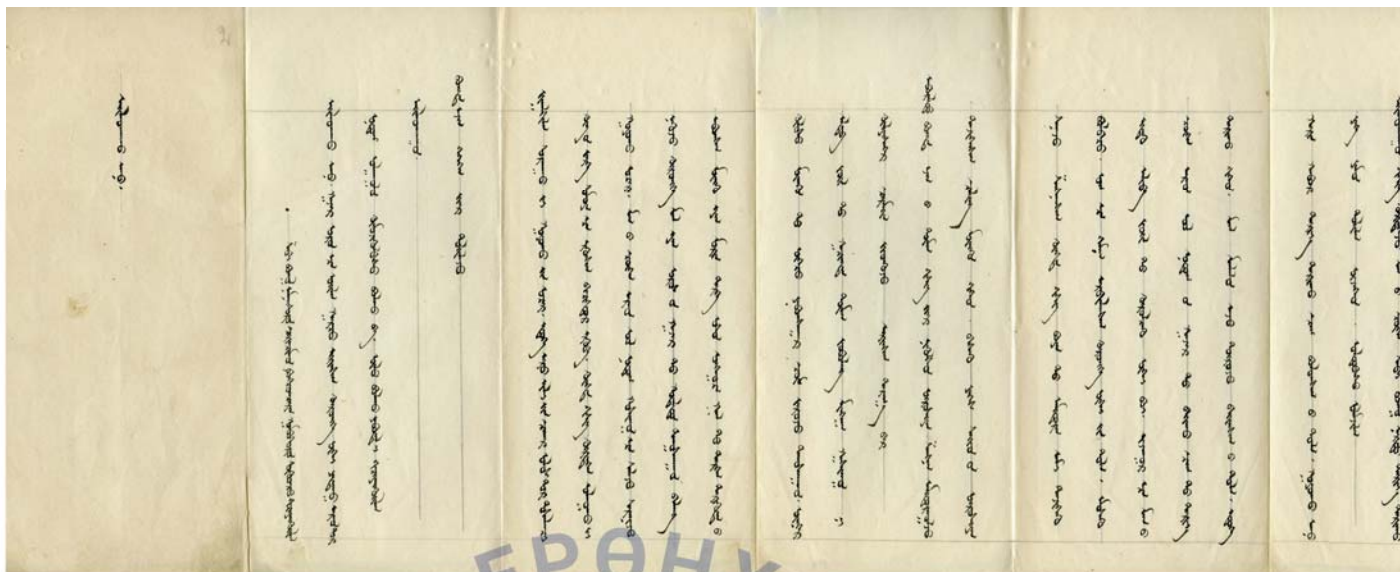
Н.Туяа

1956 онд Богд хааны ордон музейгээс Улсын төв музейд шилжин ирж хадгалагдсан тус паалантай савны иж бүрдлийг “Хаант Оросын засгаас Богд Жибзундамба хутагтад бэлэг болгон дурсгасан” гэж данснаа тэмдэглэжээ.

Паалантай мөнгөн савны иж бүрдлийн ёроолд Хаант Орос улсын сүлд болон “П.Овчинниковъ”, 1893, 88 зэрэг дардас байх нь уг эдлэлийн гарал, он цаг, мөнгөний сорьцийн тэмдэглэгээ аж. “П.А.Овчинниковъ” нь XIX–XX зууны эхэн үеийн Москвагийн алт мөнгөн эдлэлийн фирмийн нэр бөгөөд энэхүү фирм нь өөрсдийн урласан алт мөнгөн эдлэлээрээ 1865 он гэхэд нэр алдар нь түгэж, удалгүй Хаант Орос улсын эзэн хаан императорын ордны гол ханган нийлүүлэгч болж байсан түүхтэй юм.

Хаант оросын үеийн мөнгөн эдлэлийн “88” гэсэн сорьц нь мөнгөний 875 сорьцтой дүйдэг байна.

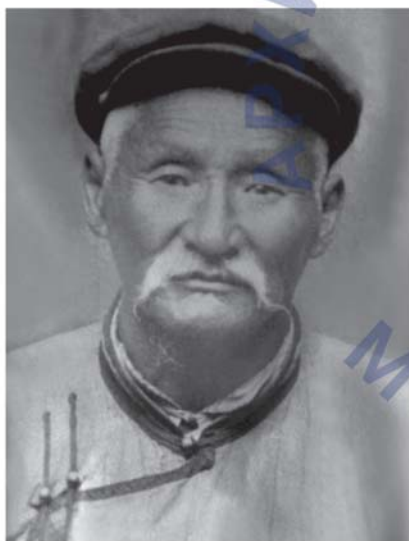
ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ

**Монгол Улсдаа нэгдэн нийлсэн Ар Или-ийн улсад туслагч гүн Сумьяагийн харьяат ардад
газар нутаг олгосон Богд хааны зарлиг**

1913.04.14

МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.111, Б.2

Ялгуун баатар Л.Сумъяа (1874-1935)

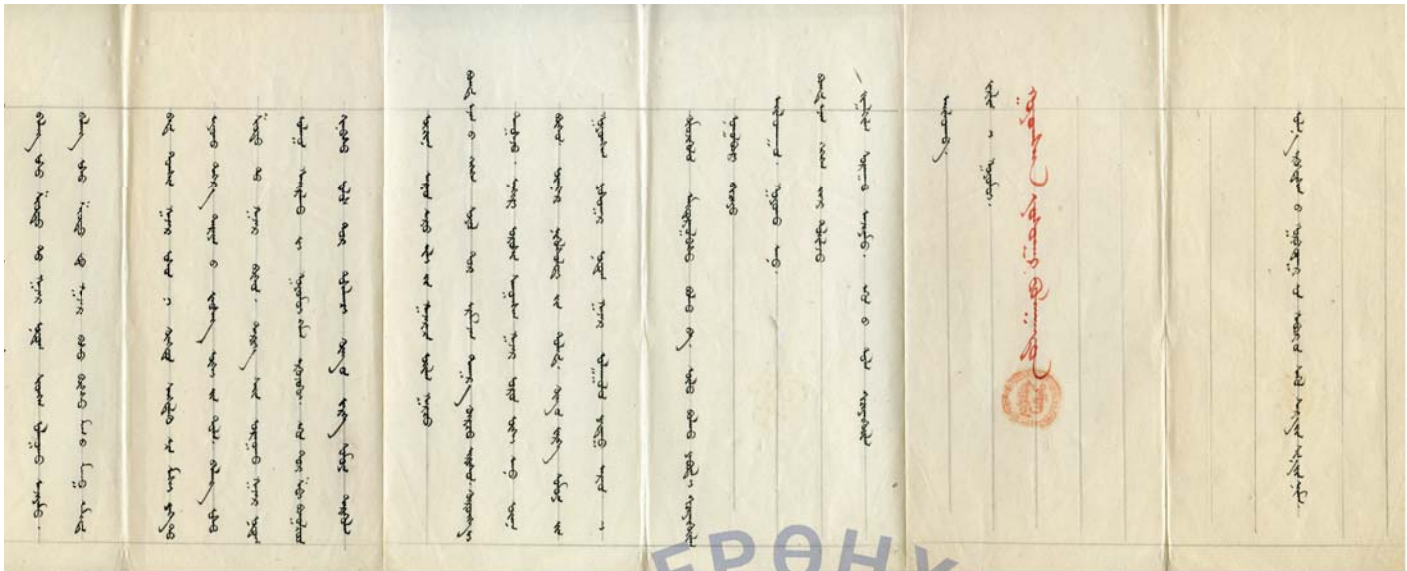
1912 оны намар Шинжааны Или Тарвагатайгаас харьяат иргэдээ дагуулан Монгол Улсад дагаар орж, 1913 онд Зүүн хязгаарыг төвшитгөн тохинуулах сайдаар томилогдон 5 замын байлдаанд хятад цэрэгтэй байлдаж явсан ажээ.

Богд хаантанаас гүн Сумьяад олгосон хошуу нутгийн газрын зураг

Хэмжээ: Урт 113.5 см, Өргөн 25.5 см

Монголын Үндэсний музей

Эзэн Богд дагаан хүчин иш өргөв хэмээн сийлбэрдсэн сүх

XX зууны эхэн

Хэмжээ: Урт 30 см, Өргөн 17.5 см

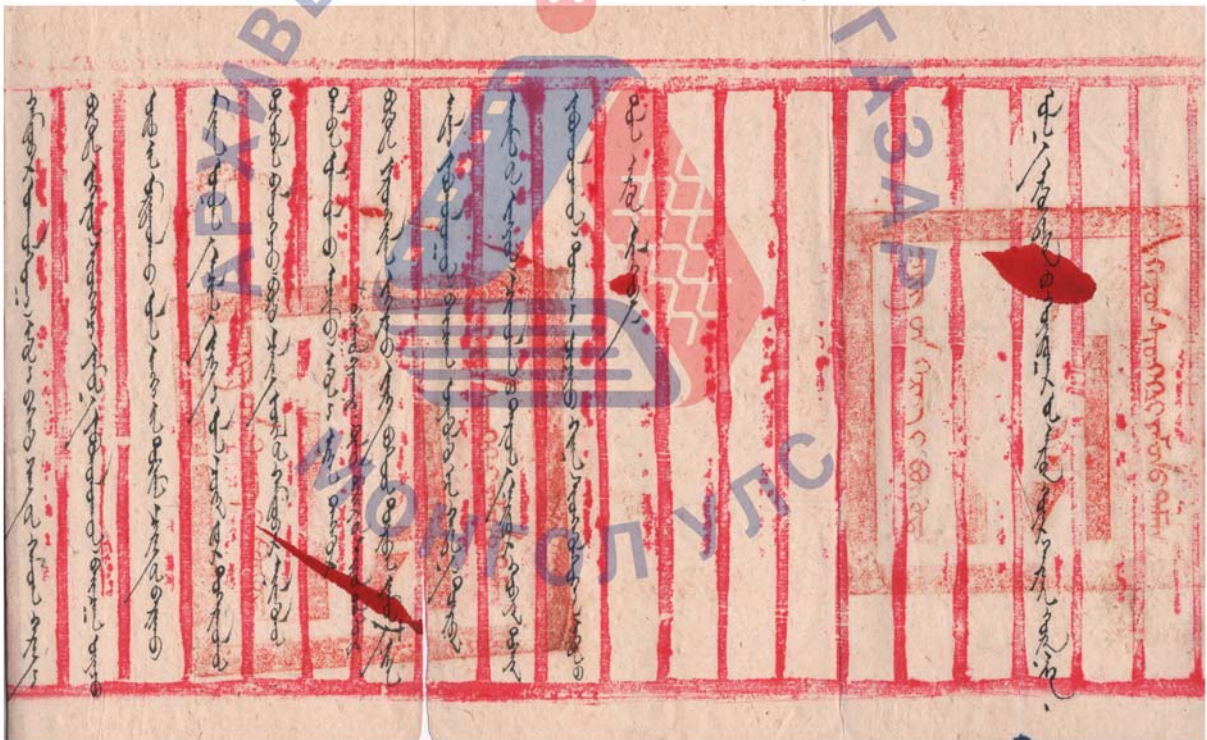
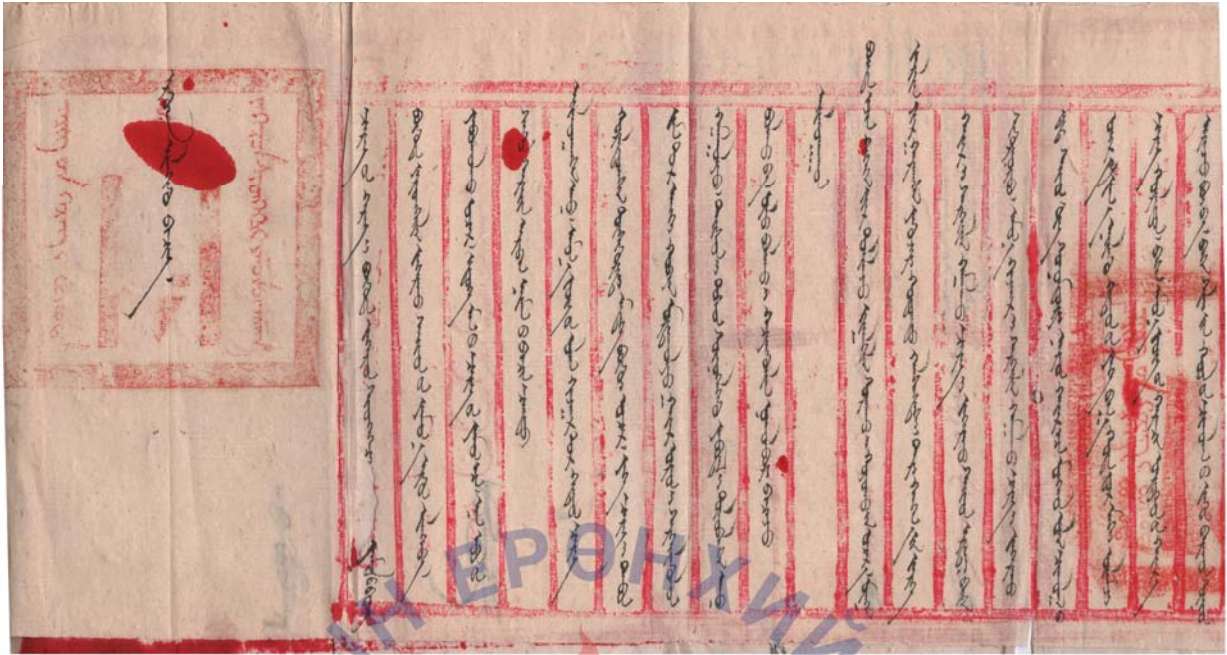
Төмөр, гууль, мод

Монголын Үндэсний музей

З.Лонжид

Энэхүү сүхний нэг талд онги, хацар ир дээр нь “Эзэн Богд дагаан дагаж хүчин өргөв. Бараа болон бат итгэлт” гэсэн бичигтэй. Мөн маанийн зургаан үсгийн хураангуйтай. Сүхний нөгөө талын онги дээр “Эвт дөрвөн амьтан”, “Дөрвөн их хүчтэн болох луу, хангардь, арслан, барс” дүрсэлжээ. Энэ нь монголчууд бид Тумбааш мэт эвтэй найртай болбаас дөрвөн хүчтэн мэт юунаас ч айж сүрдэхгүй, төр төвшин түмэн амгалан байх болно хэмээн бэлгэдсэний илэрхийлэл билээ.

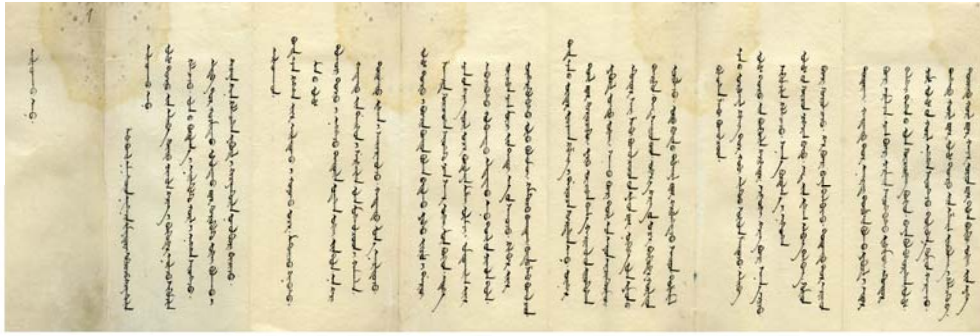
ᠪᠣᠳᠤ ᠬᠠᠭᠠᠨ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ

Өвөр Монголыг чөлөөлөх таван замын цэргийг мордуулж, захирагч жанжин нарыг томилсон Богд хааны зарлигийг уламжлан мэдэгдсэн бичгээс

1913.01.28

МУУТА. ТБА. ХА.2, Д.1, ХН.81, Б.6

Улсын Дээд, Доод хурал байгуулах тухай Богд хааны зарлиг

1914.04.12

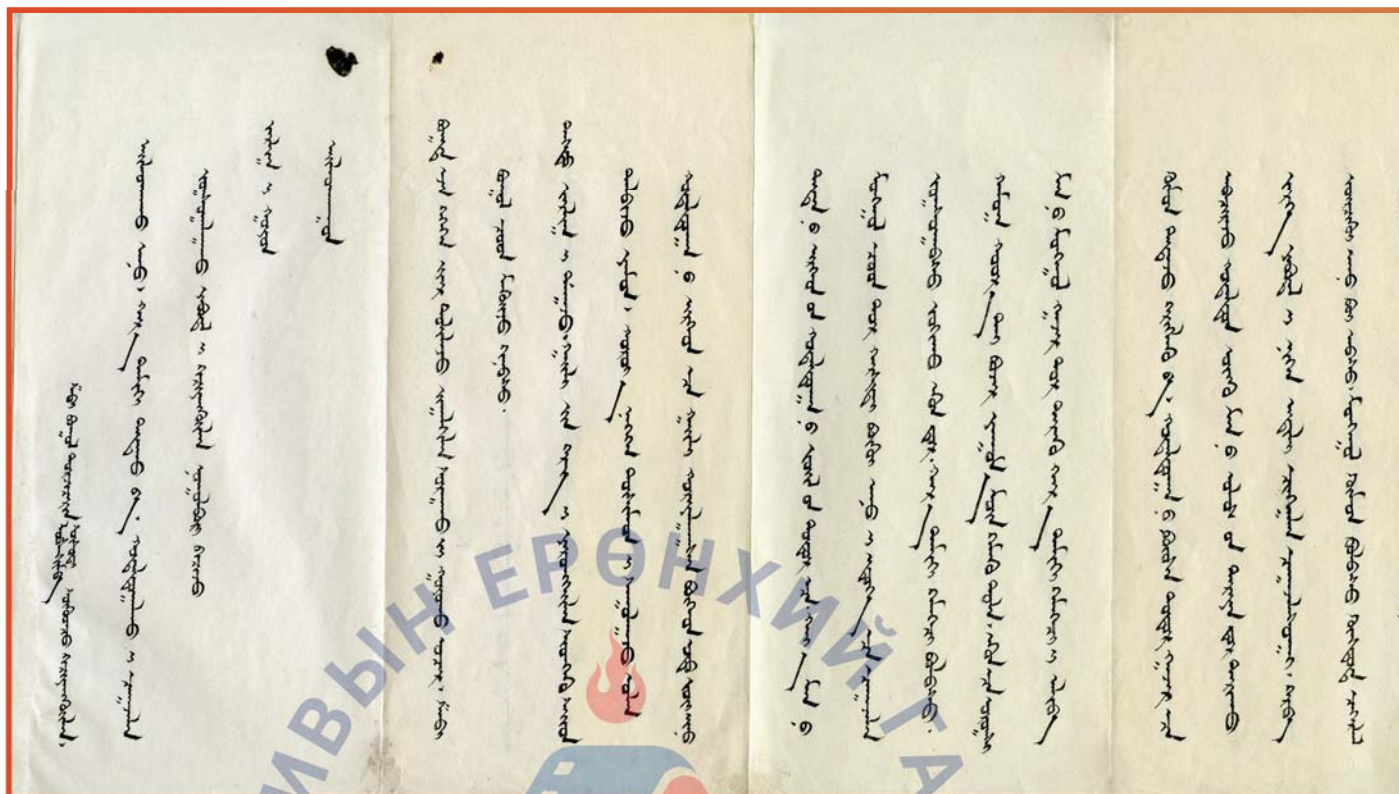
МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.233, Б.1

Монгол нутагт тариа тарьж, аж ахуйг дэгжүүлэх тухай Богд хааны зарлиг

1914.05.20

МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.130, Б.1

Монгол нутагт хар тамхи нэвтрүүлэх, тарих, худалдахыг цаазалсан Богд хааны зарлиг

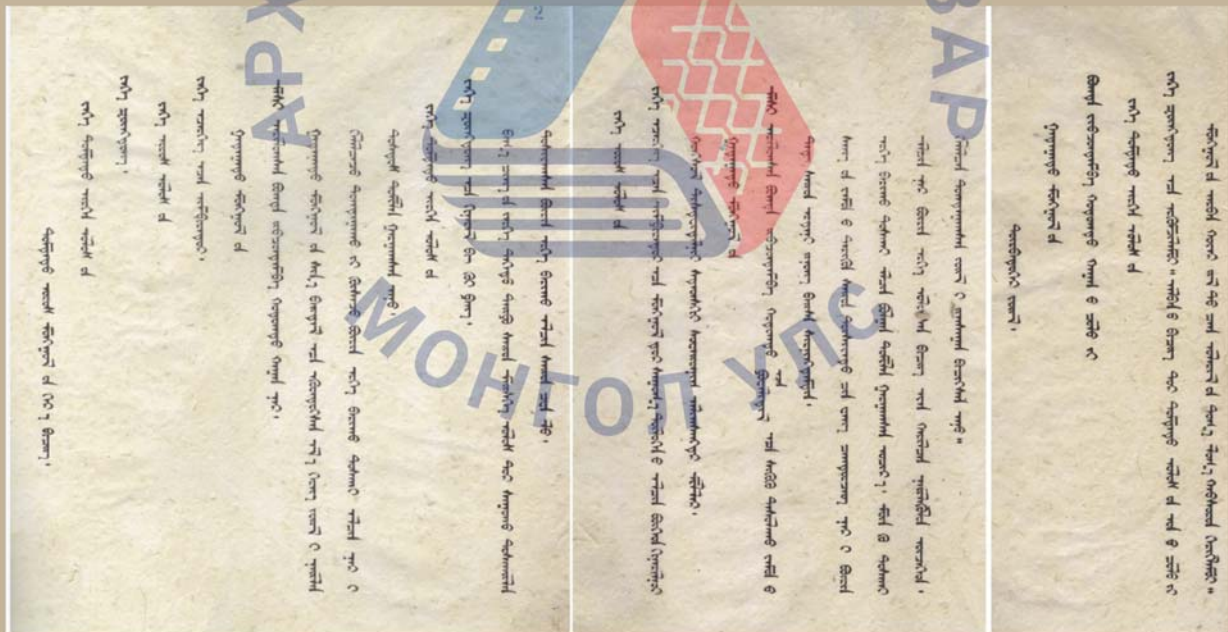
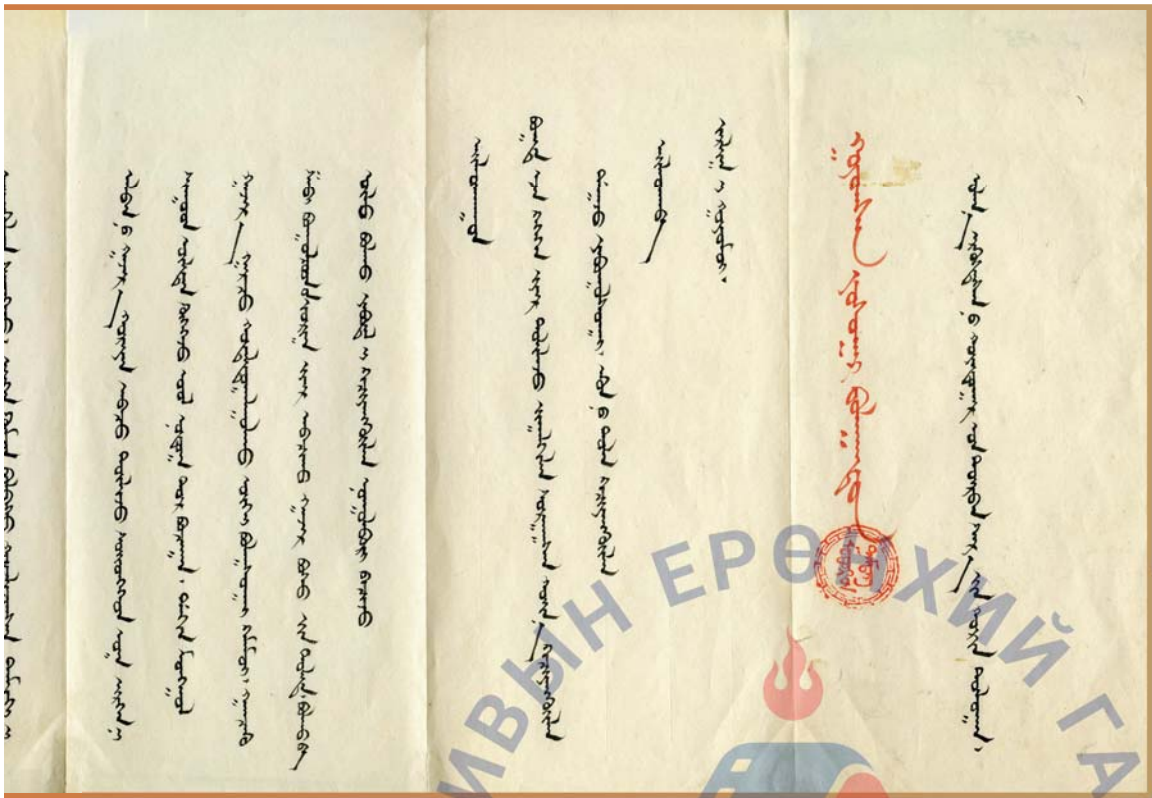
1912.06.12

МУУТА.ТБА.ХА.173, Д.1, ХН.97, Б.1

...Шавь боол Доржцэрэн, Лувсанжамба сөгдөн хичээнгүйлэн айлтгах нь...Хар тамхи татах ба худалдаалахыг цаазлан зогсоолгох явдлыг хичээнгүйлэн нугалбар бичиж зарлигийг гуйн айлтгаад. Богд эзэн гэгээнээр толилж заалхийлэн сургахыг гуйх учир, шавь боолчууд мэхийж хянаваас, Дээд зарлигийг дагаж Гаалийн хэргийг ерөнхийлөн шийтгэх сайд тавьж, яам хороо нээн түшмэдийг суулгаж, олон худалдааны иргэдээс гааль хураалгасан бөгөөд одоо зүй нь тэдний иргэдийн худалдааны зүйл дотроос манай монголчуудад харштай бүхийг нь эдүгээгээс цаазлан зогсоовоос зохих, үүнд хар тамхи хэмээгч болбаас хамаг хортой бузар юм мөн хэмээх тул үүнээс урагш манай монгол газарт тэрхүү хар тамхи хэмээгч аливаа хүн татаж хэрэглэх ба худалдааны пүүс дотор газраас авчирах, худалдан өгөх манай улсын тарианд тарих зэрэг явдлыг нэгэн адил чангалан цаазалсугай. Хэрэв зөрчигч нь буй байваас монгол хүн болбаас хүндэд цээрлэл үзүүлэн шийтгэж, иргэн хүн болбаас худалдсан тамхийг албаны газар хураан авч түлж сүйтгээд, уг иргэнийг шууд үлдэн хөөж, уул нутагт буцаан дахин монгол газар гарч худалдаалахгүй болгосугай хэмээмүй. Гагцхүү шавь боолчуудын зоригоор аваачих газар бусын тулд болох, үл болох явдлыг хичээнгүйлэн нугалбар бичиж айлтгаад, Богд эзэн гэгээнээр толилж заан сургасан хойно хичээнгүйлэн дагаж явуулсугай. Үүний тул хичээнгүйлэн айлтгав. Зарлиг гуймой.

Гуйсан ёсоор болгогтун.

Олноо Өргөгдсөний хоёрдугаар он дөрөвдүгээр сарын хорин долоон

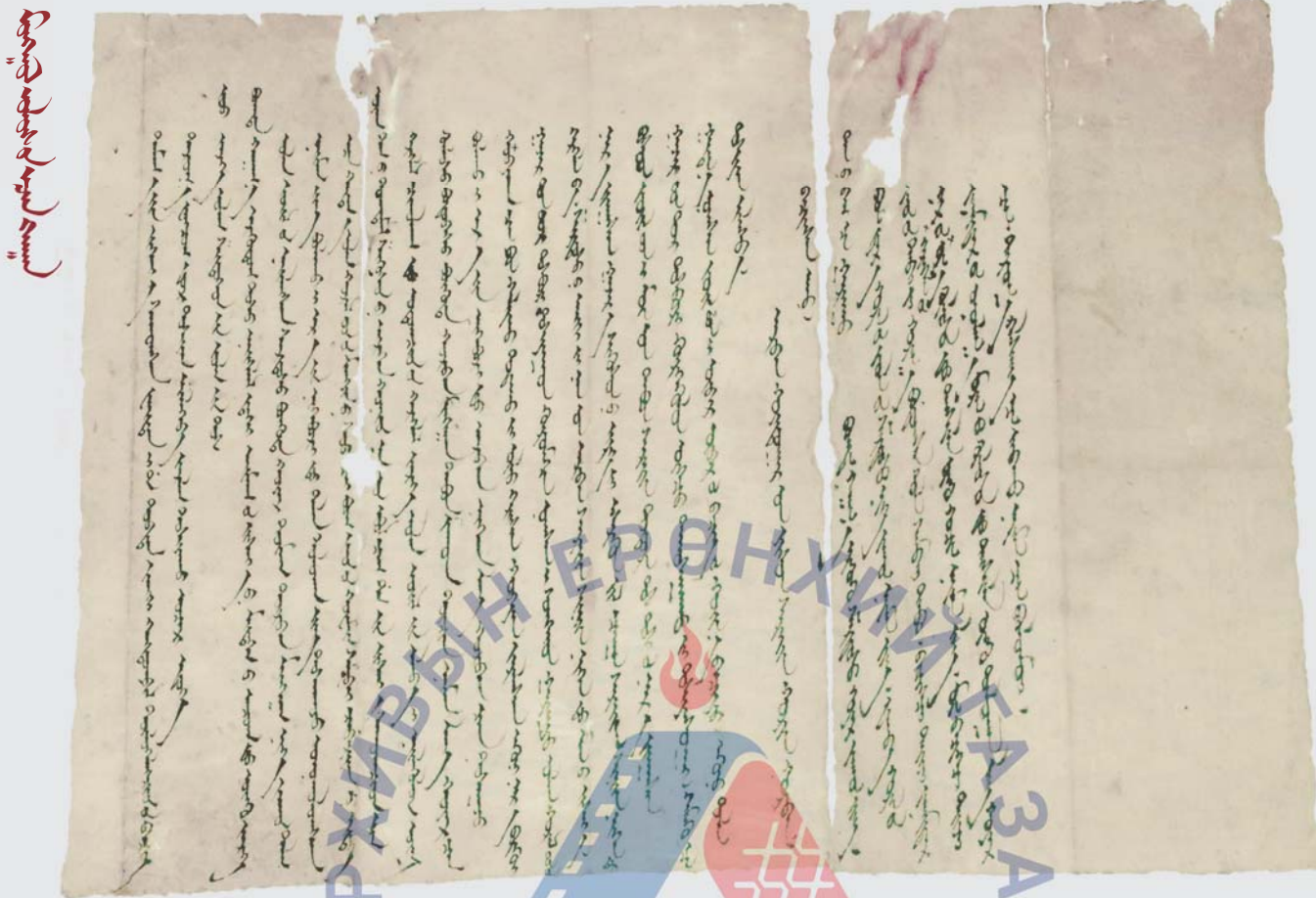

Хиагт хотноо байгуулсан Дундад, Орос, Монголын гэрээ бичигт Богд Жибзундамба хутагт хааны цол, Монгол Улсын оны цолны тухай заасан нь

1915 он

МУУТА. ТБА. ХА.4, Д.1, ХН.40. Х.1-4

Дундад, Орос, Монголын гэрээ бичгийн Дөрөвдүгээр зүйлд, “Гадаад Монголын Богд Жибзундамба хутагт хааны цолыг Их Дундад Иргэн улсын Их Жунтангаас өргөмжилмүй. Албан бичигт Дундад улсын оны цолыг Монголын арван хоёр жилт цаг улирлын тоотой хавсран хэрэглэнэ” гэжээ.

Богдын жасаанд өргөсөн бичиг

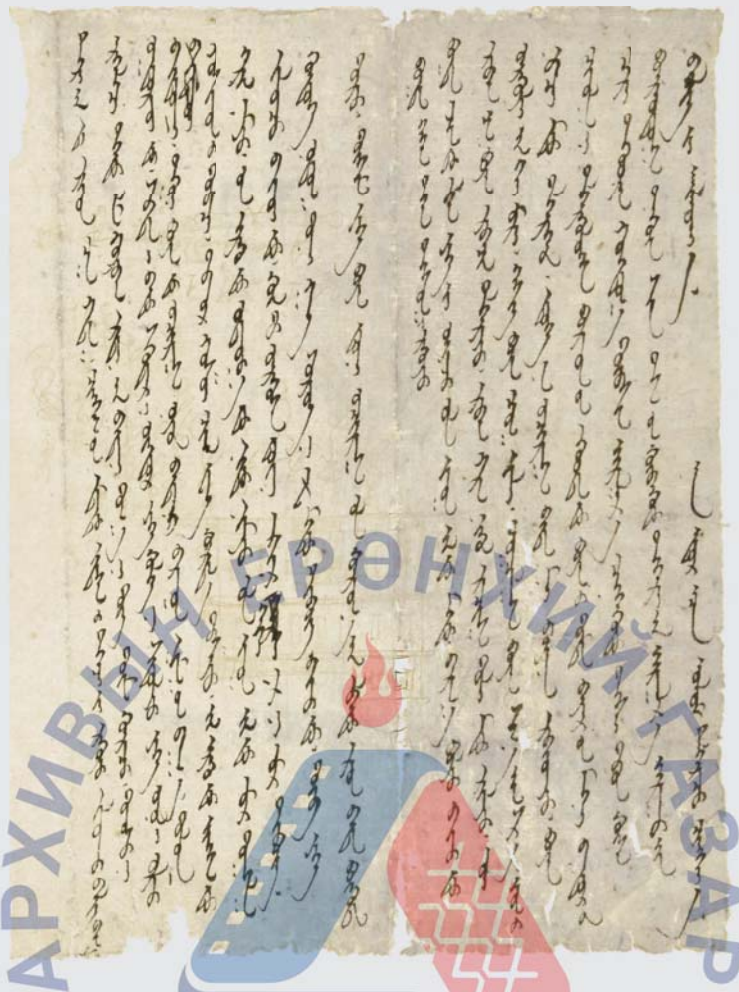
Гар бичмэл, цаас, хар бэх

С.Бадралын хувийн цуглуулга

Ч.Гансүх

Богд хаанаа өргөдөг тос Нийслэл дэх аймгийн жасааны мэдээний ацагт өгөх зэрэг олон зүйлийн нийлсэн шар тос бүгд хоёр түм дөрвөн мянга нэг зуун найман жин болохыг эрийн нэг бүрд далан долоон жин тусгаж онуулснаас гадна олон хурлуудын манзны сүү цай, буг зэдийн хомог шарбай цэврээний идээ, ноёнтны тогтмол шүүсний иргэн хоньд энэ он өвөл цаг Да-гийн жасаа суугчдын хэрэглэл, чуулганд одогчдын хэрэглэл зэрэг олон зүйлийн албыг нийлүүлэн үнэ хөлс бодвоос бүгд гурван мянга таван зуун дөчин найман лан хоёр цэн болохыг эрийн нэг бүрд арван нэгэн лан гурван цэн тусгаж хуваан цэн пун халих дутахыг үл хэрэгсэн хуваан зарласан, үүнийг нэр бүхий газрууд тус бүр тушаагаад хүрмэгц оносныг сонгон харьяат олон хурлуудын хэрэглэл ба шар тосын ангийг энэ он арван сарын шинийн нэгэнд, манай жасаа нэр заасан газар шүүсний зэргийг эсэргэн жил цагаан сарын шинийн нэгэнд, бусад зүйлүүдийг мөн он таван сарын дотор тус тусын нэр заасан газруудад тус бүр хүргүүлэн өгч дуусгахыг тушаасугай хэмээхээс гадна ноогдсон зүйлүүдийг өөр өөрийн бичгийн хойно бичиж, үүний тул тушаан илгээв.

Арван хоёрдугаар он есөн сарын хорин гурван

Богдод өргөсөн ерөөл

Гар бичмэл, цаас, хар бэх

С.Бадралын хувийн цуглуулга

Ч.Гансүх

Тэнгэрийн эд ариун цагаан хадаг, Чингисийн амтат идээний дээжийг өргөж айлдах бэлгээ эрхлэгч дээд лам гурван эрдэнийн бидний тоо нь түг түмэн хүрч, тоос нь огторгуйд шавданыг бат сүүдэр нь өндөр их хүлэг нь шүдэлж их онолыг урлах байтугай. Түүний буянд учирсан ноёд бид нар баруун аймгийн багана, долоон хошууны товч, давхар хошой чин ван хүртэл дэвшиж жил ирэхэд жинсэнд харин нэмж, он ирэхэд отгонд нүд нэмж олон зуун жилд амар тунгалаг айлдаж байхад, хөлөөр өргөсөн дүн нь эхнэр гэргий нарын амар тайван хөдөө нутагт нь ган сүрэг нь ар мэнд тайван байхад, төв их төр түгээмэл их буянд нь учирсан олон гүрний албат ард бид бүгд Богд гэгээндээ даншгийг өргөж, Богд эзэнд эхлэн ихийг үзэж олон зуун жилд мэнд бараа болж байхад арван цагаан буян арвижин дэлгэрч, арван хар нүгэл арчсан толь мэт арилгаж, ахуй үргэлжийн хийморь хишиг буян цог заль, цогцолсон буян шинийн сар зуны навч мэт дэлгэрээд, эдүгээ энэ учирсан бид минь буян арвидаж, буян чуулганы дэлгэрүүлсэн бурхдын үүдэнд буяны дунд баярын магнай баатрын царай дүүрэн хундага төвшин жаргалаар цэнгэхэд тэгш таван хүсэл бүрдсэн тэнүүн сайхан тахилын хөвөөт тэнгэрийн жаргалаар жаргахын билгийг айлтгая. Энэ өдрөөс улам дэлгэрч цэнгэе.

蒙古源流

ДИУ-ын Их Жунтан Юань Шикайн цахилгааны хариуд Монгол Улс тусгаар тогтнолоосоо няцахгүй хэмээн мэдэгдсэн Монгол Улсын Богд хааны цахилгаан

1913.01.16

МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.82, Б.1

Тус Богд хааны цахилгаан бичигт "... Дундад улсын Их Жунтан танаа толилуулах учир, манай хоёр улс болбаас цөм урьд Чин улсын түшмэл ард мөн. Чин улсын засгийн явдлыг сайхнаар явуулсангүй тул тус тусдаан цагийн улирлыг дагаж өөртөөн улс байгуулж, өөр өөрийн ардаан эзэлсэн болой...

Эрхэм та Иргэн хүний эзэн болж, би монгол хүний эзэн болж маш голыг барьсан төвшин хэрэг дээр, миний улс байгуулсан нь эрхэм таны улс байгуулснаас урьд ажээ. Харилцан өшөөтэй болох ёсгүй мэт. Гагцхүү мэдэл үгүй хүн, таван төрөл бүгдээр найрамдан нэг улс боловч болмуй хэмээх үгсээр эрхэм таны хэргийг саатал болгож, эрхэм та гүн итгэмжилж, сэжиглэхгүй өөрөөн гал дээр зогссон мэт болжээ. Бүгдээр найрамдах хоёр үсэг журмыг нягтлан тайлбаас эрх биш дуртайгаар өөрөөн найрамдаж, нийлбээс сая нэр

учиртай нийлмүй. Цэргийн хүчээр аюулган шахах бүгдээр найрамдан улс болсныг сонссонгүй буй за. Иргэн, Монгол угаас нэгэн төрөл бус дээр үг хэл нэвтрэхгүй, бичиг адилгүй. Эрхэм та урьд Чин улсын үе ач нар бус бас Чин улсын төрөл бус, яаж Чин улсын уг хамаарч байсан газар орныг цөм эзлэх ёстой хэмээж болмуй... мөхөс хүн нигүүслийг ердөө гол болгох тул Эрхэм та хичээнгүйлэн ятгах нь хол бодож гүн болгоомжлон, хэл үг нэгэн монгол хүнийг миний улсын хамаатай болгон, бичиг үсэг нэгэн адил иргэн хүнийг Эрхэм улсын хамаатай болгон харилцан гэрээ бичиг байгуулж, арилжаа нэвтрүүлэн өөр өөрийн дотоод засгийн явдлыг хичээн засаж, хоёр улсын хүнийг оршоон уртдаа амар төвшин жаргуулбаас дээд арга мэт. Хэрэв тусгаар улс болохыг байлгаж, хэвээр Дундад улсын хамаатай болгосугай хэмээх улиггүй бичгийн хүний үгсийг үүнээс хойш битгий өгүүл. Ойрд өдрийн сэтгүүл, бичиг дээр ба өмнө мужийн хүний шүүмжлэл цөм Орос, Монгол хоёр улсын гэрээ бичиг байгуулсан явдлыг Дундад улсыг мөхөөх сөнөөгдөх явдал холбогдмуй хэмээн бичиж амой. Энэ үгс үнэхээр учирт нийцэхгүй Хан, Мин улсын хэдэн зуун он тусгаар улс болсон боловч монгол хүний тусгаар улс болохыг цаазалж чадсангүй байтугай урьд Чин улс Дундад улсын хаан болох тухайд бас ч Монгол, Түвэдийг бүрэн эзлэсэн бус... Хэрэв цэрэг хөдөлгөхөд хүрбээс алин этгээдийн хүн эд дэмий хохирон олныг зовоон гасалгах нь магад. Хэний этгээд дийлэх дийлэгдэх нь бурхан тэнгэрийн таалалд буйгаас хүний санаагаар үл болмуй. Жич Эрхэм та бодсон дээр бодохыг сануулмой. Үүний тул Их амрыг эрж, хариу өгөхийг хүсмүй.

Монгол Улсын хаан ёслол.

Олноо Өргөгдсөний хоёрдугаар он, өвлийн сүүл сарын шинийн есөн." хэмээжээ.

Монгол Улсын төрийн дээд одон Эрдэнийн очир

Гуравдугаар зэргийн Дөрөвдүгээр одон
Алт шармал, мөнгө, номин тана, цэнхэр тууз
Хэмжээ: Өндөр 11.5 см, Өргөн 5.5 см

Монгол Улсын төрийн дээд одон Эрдэнийн очир

Гуравдугаар зэргийн Тавдугаар одон
Алт шармал, мөнгө, биндэрьяа тана, цэнхэр тууз
Хэмжээ: Өндөр 11.5 см, Өргөн 5.5 см

Монгол Улсын төрийн дээд одон Эрдэнийн очир

Алт шармал, мөнгө, шүр
Хэмжээ: Өндөр 5 см, Өргөн 5 см
Монголын Үндэсний музей

**Бүгд ерөнхийлөн захирах яамны тэргүүн сайд, Сайн ноён хан Т.Намнансүрэн Зарлигаар Орос улсад
зарагдахад аливаа хэрэг зүйлийг өдөр дараалан тэмдэглэсэн данснаас**

1913-1914 он

МУУТА. ТБА. ХА.2, Д.1, ХН.10, Х.1-39

1913 онд Богд хаан Оросын Цагаан хааны амгаланг эрж “Улсын бичиг”, “Эрдэнийн очир” одонг гардуулах ялдараа Хаант Орос улсаар нийт монголчуудыг нэгтгэсэн нэгдсэн тусгаар улс байгуулах тэмцлийг дэмжүүлэх, зэр зэвсэг, санхүүгийн тусламж нэмэн авах, Петербургт Монгол Улсын Элчин сайдыг суулгах зөвшөөрөл авах, Англи, Франц, Япон зэрэг улсын ЭСЯ-д Богд хаантаны нэрийн өмнөөс бэлтгэсэн “Улсын бичиг” гардуулах, Монгол Улсын тусгаар тогтнолын хэрэгт тусалж магадгүй бусад улстай холбоо тогтоолгох зорилгоор Бүгд ерөнхийлөн захирах сайд, Сайн ноён хан Т.Намнансүрэн тэргүүтэй Засгийн газрын төлөөлөгчдийг Хаант Орос улсад илгээсэн юм. Сайн ноён хан Т.Намнансүрэн тэргүүтэй Монгол Улсын Засгийн газрын төлөөлөгчид Хаант Орос улсын II Николай хаанд бараалхан Богд хааны бичиг, тусгай бэлгийг гардуулсан тухай архивын баримтанд “Богд эзэн хаанаас Их баатар Цагаан хааны амрыг эрж, тулгар төр байгуулснаас инагш Их баатар Цагаан хааны ихэд тусалсны баярын тэмдэг болгож, “Эрдэнийн очир”-ыг Их баатар Цагаан хаан ба Эрхэм тайцзид тус тус бариулахын ялдамд үлэмж бэлэг сэлтийг өргөн, Орос-Монголын гэрээ зэргийг эрхэмлэн Хятадын холбооноос салж, өөртөө эзэрхэн тогтсон улс болоход хэзээ ямагт тусалж явахыг Их баатар Цагаан хаанаас гуйн өршөөлт зарлиг хүсэн буйг илтгэсний хариуд, Их баатар Цагаан хаанаас, Танай улсад бид лав тусална. Эндээс илгээсэн цэргийн багш танай цэргийг сайнаар сургаж, манай улсын цэргийн сүр гадаад, дотоод олонд мандаж бүхүй нь үнэхээрийн ихэд тустай сайн буй... Танай хаанаас бид хоёрт “Эрдэнийн очир” хүргүүлсэнд үнэхээрийн баярламой. Хаан эзнээ амгаланг эрмүй...” гэж тэмдэглэжээ.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ

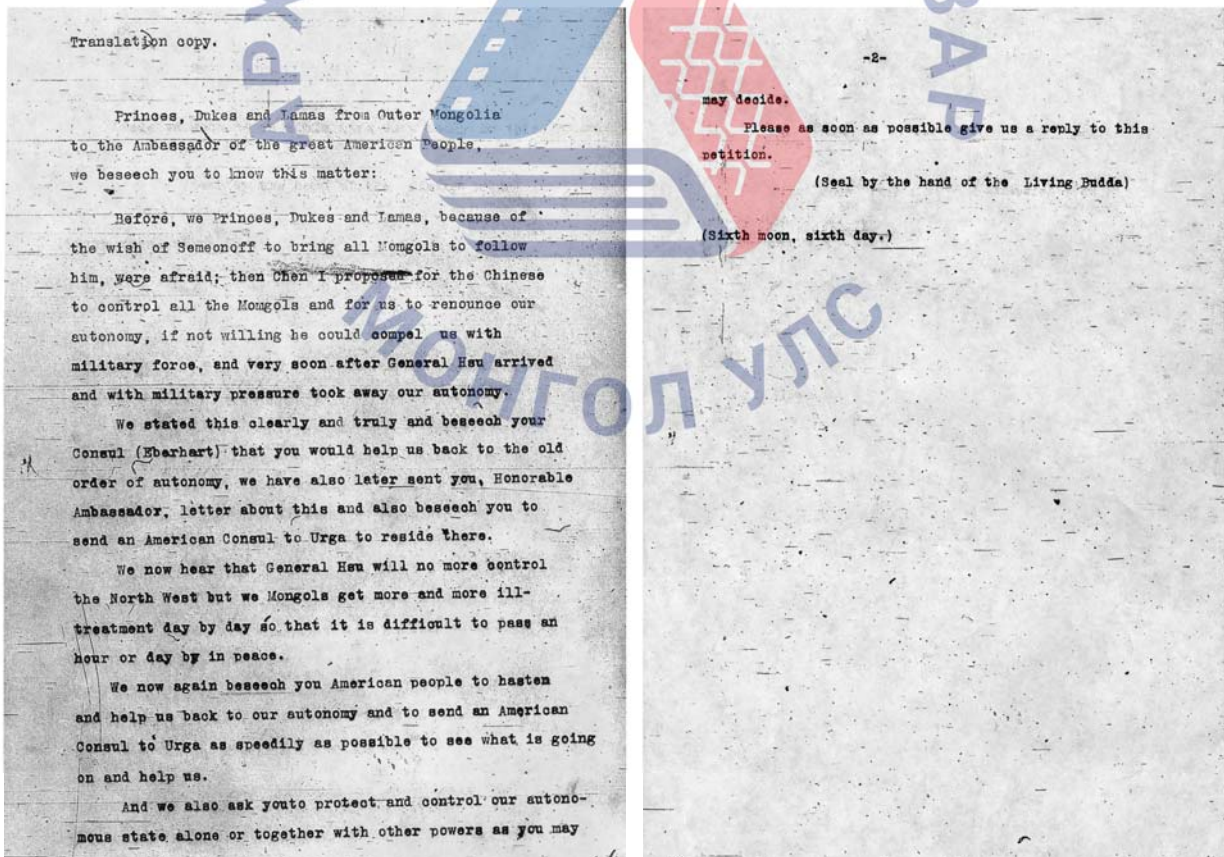
“Зарлигаар тогтоосон Монгол Улсын хууль зүйлийн бичиг”-ийг дармаллах тухай Богд хааны зарлиг

1918.12.19

МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.188, Б.1

Дотоод яамнаас хууль зүйлийн бичгийг дармаллах тухай Богд хаанд өргөсөн айлтгалд, Хууль зүйлийн бичгийг нэгэнт зохион төгсгөсөн тул Гадаад яам, Сангийн яам, Эрдэнэ шанзудбын яамны монгол үсгийн машиныг нэг газарт төвлөрүүлэн, чадвартай сургагч, бичээч нарыг хүрэлцэхүйцээр томилон ажилууллахыг хүсчээ. Богд хаан уг айлтгалтай танилцаад, "Гуйсан ёсоор болгогтун" хэмээн улаан бийрээр цохож, мутрын тэмдгээ дарж баталгаажуулжээ.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠶ᠋ᣳᠠᠨ
ᠲᠤᠨ ᠶ᠋ᣳᠠᠨ ᠶ᠋ᣳᠠᠨ

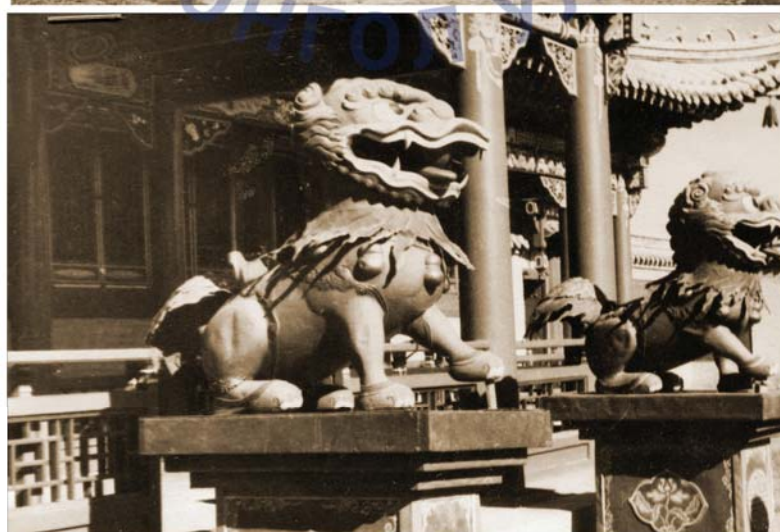
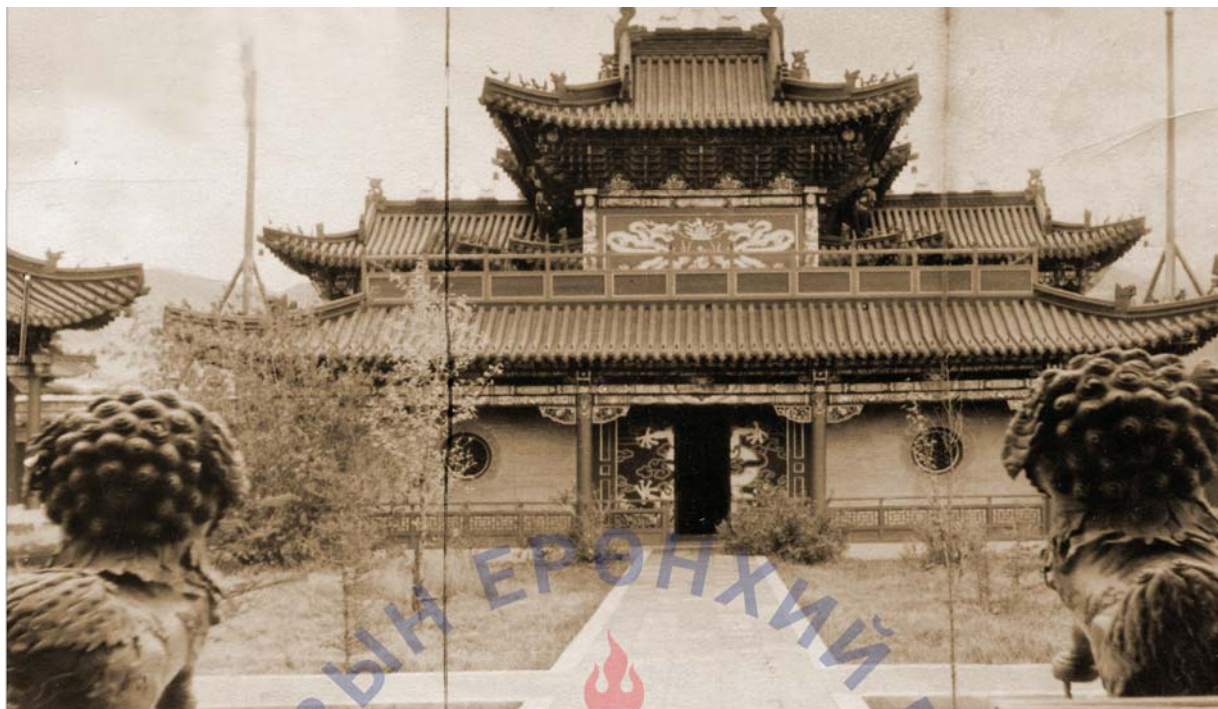

Богд хаантанаас тусламж хүсч АНУ-д илгээсэн захидлын англи орчуулгын хуулбар

1920.07.21

МУУТА. ТБА. X.445, Д.10, ХН.32, X.2-3

ᠪᠣᠭᠳᠠ ᠬᠠᠨᠠ ᠨᠣᠭᠣᠨ ᠣᠷᠳᠣᠨ
ᠰᠡᠢᠷᠠᠮᠯᠢᠵᠡᠭᠡᠯᠢᠨ ᠣᠷᠳᠣᠨ

Богд хааны ногоон ордон
Шэйравпэлжээлин ордон /Билгийг хөгжүүлэн бадруулагч хийд/

Сүхбаатар
 1921.02.25

Сэргээн босгогдсон Автономит Гадаад Монгол Улсын таван яамны сайд, бүх цэргийг захирах жанжныг томилсон Богд хааны зарлигийг зарлан мэдэгдсэн бичиг

1921.02.25

МУУТА, ТБА, ХА.3, Д.1, ХН.1146, Б.18

Азийн морин дивизийн захирагч дэслэгч генерал барон Роман Федорович фон Унгерн Штернберг

1921 он 8 сар

Барон Унгерн хэмээн алдаршсан Балтийн герман гаралтай Оросын армийн дэслэгч генерал Барон Унгерн фон Штернберг (1886-1921) нь Оросын иргэний дайнд оролцож явсан цэргийн зүтгэлтэн бөгөөд 1920-иос 1921 онуудад тухайлбал, 1921 оны 2 дугаар сарын 24-ний өвлийн хүйтэн өдөр өөрийн хүчнээс олон дахин илүү хүчтэй хятадын гамин цэргийн эсрэг цэрэг дайны үйл ажиллагааг амжилттай явуулж Нийслэл Хүрээг эзлэн, Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтыг хаан ширээнд нь буцаан залж, ард түмний хүсэн хүлээсэн Монгол Улсын тусгаар тогтнолыг сэргээсэн гавьяатан болой.

Handwritten Mongolian text in red ink, likely a title or part of the document's header.

Барон Роман Федорович фон Унгерн Штернбергийг шагнасан Богд хааны зарлиг

1921 он

МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.222, Б.1

Шашин төрийг хослон баригч Наран гэрэлт түмэн наст Богд хааны зарлиг. Орос жанжин генерал Барон болбаас бидний Монголын өөрөөн эзэрхэх Засгийн газрыг дахин байгуулах хэрэгт тэргүүлэн чармайн зүтгэсэн гавьяа бүхий хүн мөн. Түүний бие анх цэрэг авч ирснээс инагш хүйтэн жихүүнд халирахгүй олон ардыг өчүүхэн төдий гасалгасангүй, эцэслээ зоригийг хатуужин явсаар нэгэн өглөөний зуур Хүрээний газрыг байлдан авч гавьяа бүтээсэн ба шан хорыг дэнслэн, цэргийн цаазыг явуулсныг үзвээс, үнэхээрийн тодорхой чанга хэмээвээс болмой. Тиймийн тул би бээр их л сайшаан үзэж, генерал Баронд үе улиран ханы зэрэг, Дархан хошой чин вангийн хэргэм, ногоон жууз, улбар шар хүрэм, шар жолоо, гурван нүдэт тогосын отго, Улсыг мандуулагч их баатар жанжин цол шагнав. Хойч өдөр үе улиран тасралгүй залгамжлуулагтун. Иймийн тул шар торгоны өргөмжлөлд эрдэнэ дарж олгов.

Олноо Өргөгдсөний арван нэгдүгээр он (1921)

ᠠᠮᠤᠳᠤ ᠪᠤᠷᠬᠠᠨ

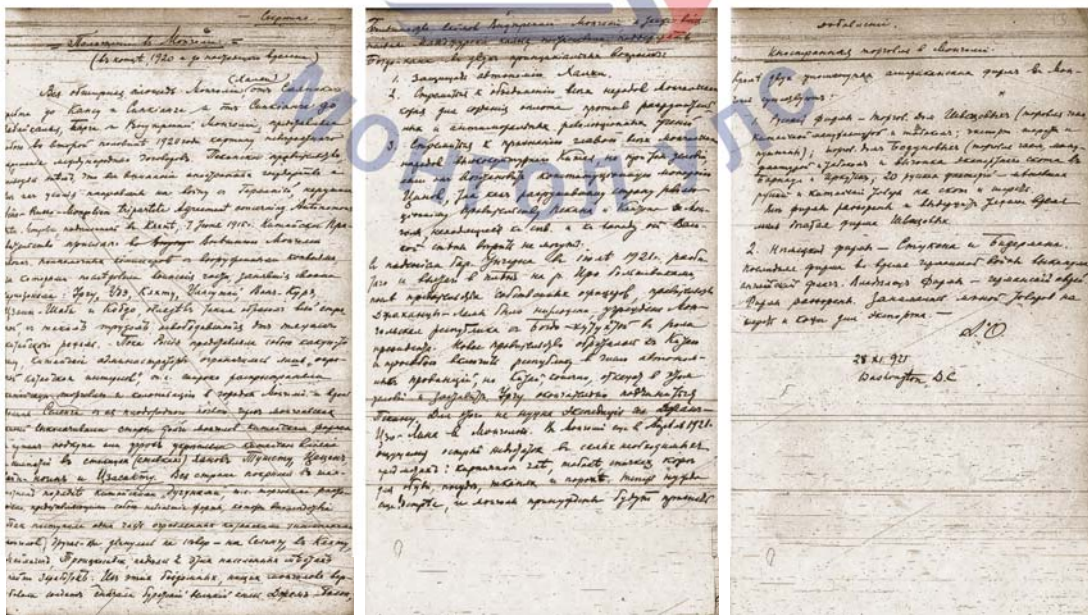
А.Ф.Оссендовский (1878-1945)

Польшийн иргэн А.Ф.Оссендовский 1920 оны өвөл большевикуудын аюулаас зугтаж, Монгол орны баруун хязгаараар хил нэвтэрч, Монгол нутагт байхдаа Богд хаан, Барон Унгерн, Жалханз хутагт Дамдинбазар, Дилав хутагт Жамсранжав, Улиастайн сайд Чүлтэм бэйс зэрэг нэр нөлөө бүхий хүмүүстэй уулзаж байжээ. Тэрбээр Нийслэл Хүрээнээс 1921 оны 5 дугаар сарын 21-нд гарч Монголын зүүн хилийг давж, Дундад Иргэн улсаар дамжин АНУ-д очжээ. 1921 оны 11 дүгээр сарын 28-нд Вашингтон хотод

байхдаа АНУ-ын Засгийн газарт хандаж Монголын тухай нууц меморандум бичсэн нь АНУ-ын Үндэсний архивын NARA дахь салбарын Төрийн Депертаментын архивт, хуулбар нь Монгол Улсын Үндэсний төв архивт хадгалагдаж байна.

А.Ф.Оссендовский Монголын тухай нууц меморандумдаа Богд хааны тухай тэмдэглэхдээ:

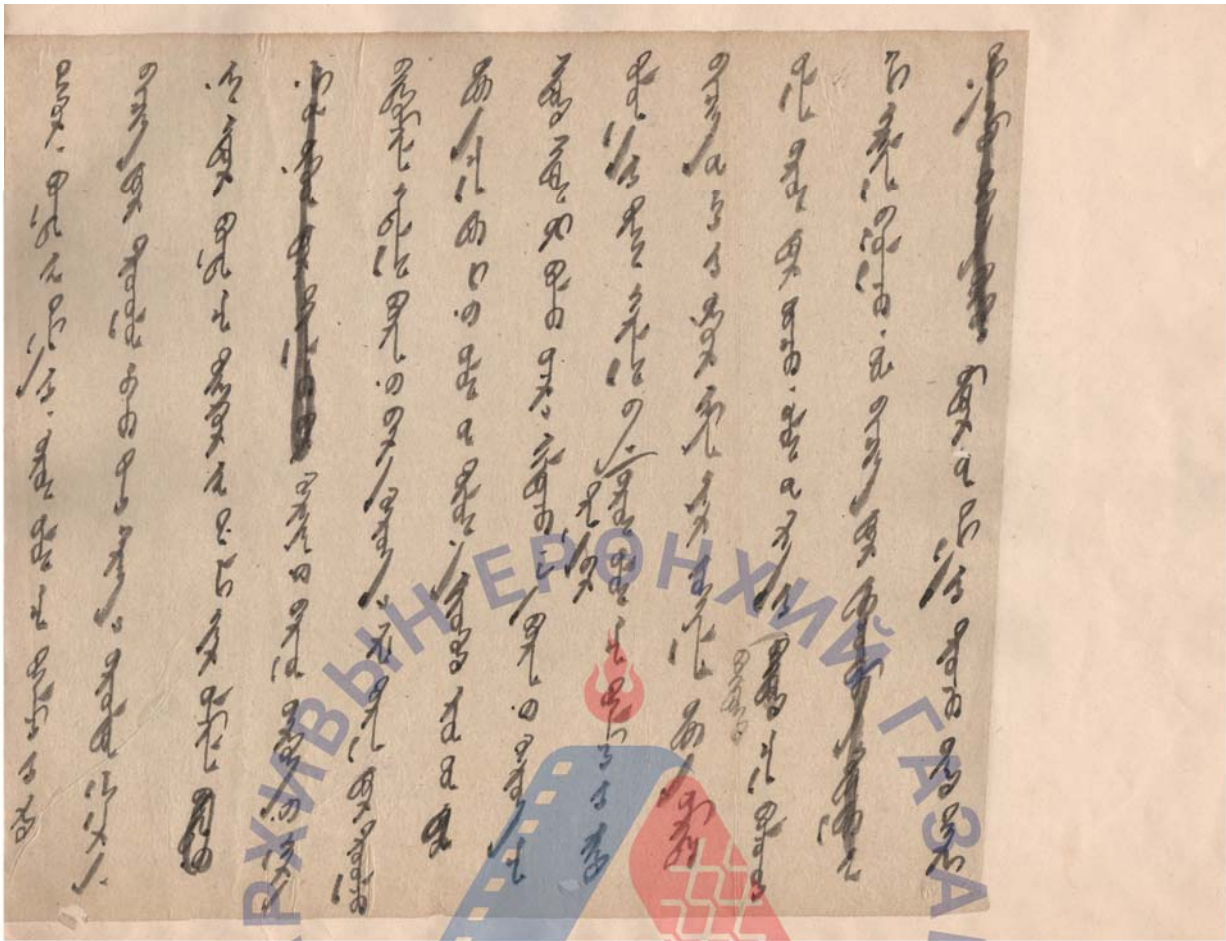
“Амьд бурхан” бол Монголын Автономит засгийг хууль ёсоор төлөөлөх цорын ганц этгээд тул Өргөө дэх Хятадын амбан захирагч түүнийг ордонд нь “хүндэт харуул”-ын хяналтанд тусгаарлан хорьж, шаардлагатай баримт бичгүүдэд гарын үсэг зурахыг тулгаж байлаа... 1921 оны хоёрдугаар сарын 4-ний өдөр Барон Унгерн хятадын худалдаачин байрладаг байсан Маймаачин хотын талаас довтолж Өргөөг эзлээд, Амьд Бурханыг хаан ширээнд залж, Монголын тусгаар тогтнолыг сэргээв...” Энэхүү илтгэх хуудсыг бичиж байгаа хүнд Богд хаан хийгээд Барон Унгерний засаг захиргаанаас хэлэхдээ: “Та Америк руу явж байгаа хүн. Америкчуудыг бидэн дээр ирэхийг уриарай. Бид тэднийг бидний холбоотон, багш, анд нөхөд байгаасай гэж хүсч байна” гэжээ.

Сэргэн босгогдсон Автономит Гадаад Монгол Улсын Нийслэл Хүрээнд байсан А.Ф.Оссендовскийн бичсэн нууц меморандумын хуулбар

1921.11.28

МУУТА. ТБА. Х.445, Д.10, ХН.61, Б.7, 11, 13

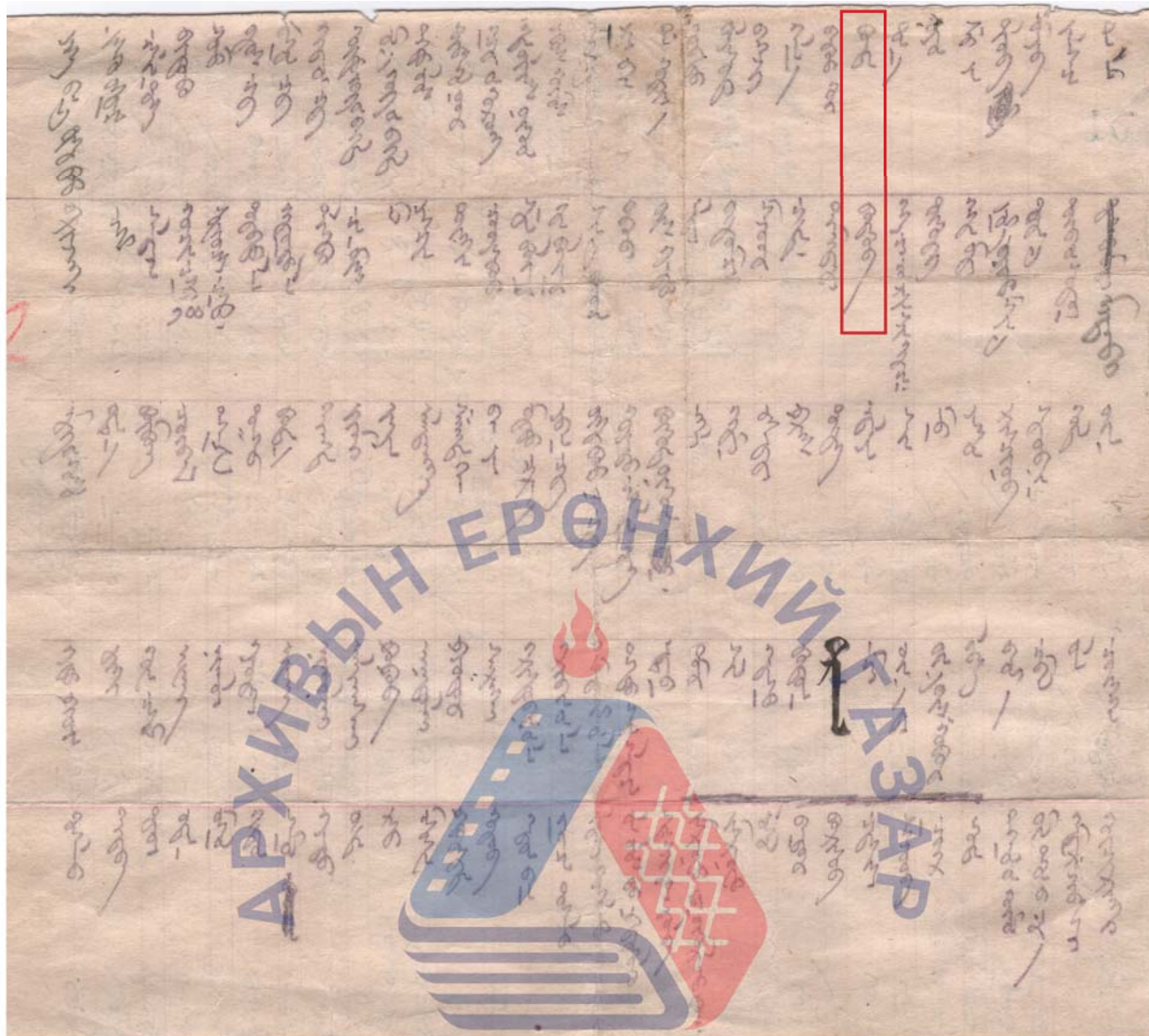
Д.Догсомын “Монгол Ардын Намын анх үүссэн учир” хэмээх дурсамж зохиолын гар бичмэл эх

1926 он

Уг гар бичмэлд ЗОУ-аас тусламж гуйх Богдын тамгатай бичгийг хэрхэн үйлдэж, тамга дарсан тухай тэмдэглэхдээ, "Богдын тамгыг Орос улсаас тусламжийг эрэх бичигт даруулан авах тухай хэргийг оролдон агсаар нэгэн өдөр Богдоос Дүйнхэрийн Да ламаар уламжлан Хүрээний баруун өргөөний газраа битүүмжлэн хадгалсан бурханы бар хэргийг шар торгонд даруулж, одоо цагт манай улсын төлөөнөө зүтгэх ардуудад шүтэх шүтээн мөн болох учрыг айлдаж, эл бурханы хөргөөс долоог түгээн хайрласан ба дараагаар Орос улсаас тусламжийг эрэх бичгийн эхийг нөхөр Жамьянаар зохиолгон, одоо умард Улаан орост одож, улсын хэргийг бүтээх цаг болжухуй хэмээн зарлиг буулгаж, уул бичигт мутрын тамгыг дарж өгөх дашрамд" гэжээ.

МУУТА, УТНОНББА, ХҮХ.1, Д.1, ХН.17, Х.11

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤ ᠨᠦᠳᠦᠰᠢй
ᠲᠦᠭᠦᠨ ᠰᠡᠨ ᠲᠦᠭᠦᠨ ᠲᠦᠭᠦᠨ

Богд хааныг "Бутков" хэмээн тэмдэглэсэн

Монголын хувьсгалчдын нууц харилцааны түлхүүр бичиг

1920.06.25

МУУТА, УТНОНББА, Х.1, Д.1, ХН.5, Х.1

Монгол Улсын Үндэсний төв архивын сан хөмрөгт Монголын хувьсгалчдын харилцааны чухал хэрэгсэл болсон нууц түлхүүрийн жинхэнэ гар бичмэл эх, хуулбар нийлсэн дөрвөн хувилбар, Нийслэл Хүрээ, Хиагт, Улаан-Үд, Эрхүү хотоос нууц түлхүүрээр харилцсан хорь гаруй цахилгаан утас хадгалагдаж байна. Нууц түлхүүрт нийт 78 хүний нэрийг нууц нэрээр шифрлэсний дотор Богд хааны нэрийг Бутков /Будуков/, Буянов хэмээн тэмдэглэсэн байна. Хувьсгалчдын нууц түлхүүрээр харилцсан цахилгаан утаснуудад Богд хааны нэр цөөнгүй тэмдэглэгджээ. Богд хааны нэр тэмдэглэгдсэн цахилгаан утаснуудыг танилцуулбал:

Цахилгаан утас

1. "Бутков янчаан өгч байна уу, үгүй юу?"
2. "Өргөө. Гембержевскийд. Цагаан мөнгөний үнэ сайн. Николай, Иван нар Лувсан, Цэмбэл нараас мөнгө худалдан авахаар Хамбын дацан орохоор явна. Янчаан хэрэгтэй байна. Хэрэв Бутковоос авсан бол Георгийгээр явуулмуу. Явуулсан тухайдаа цахилгаан өг
Троицкосавск, Горнозареченская 856 Цереновт. Николайд дамжуулах"
3. "Өргөө. Кучеренкод. Маслаков морь өгөв. Бараа хэрэгтэй байна. Барааг юуны өмнө илгээ. Иван"
4. "Феодор нар энэ өдөр гарсан. Бутков янчаан өгье хэмээвч янчаан ховор. Малын үнэ муу. Мөнгөний тухайг яар! Урьдах утсыг авсны хариуг өг. Иван, Алексей"
5. "Малын үнэ муу. Хээр морь эмгэгтэй. Бутковоос янчаан авах төлөвтэй. Георгийгээр хүргүүлнэ. Мөнгөний явдалд яар! Мөнгөний хариу даруй өг. Иван"
6. "Эрхүүд. Иван нар энэ өдөр гарав. Бутков янчааныг бүрнээ өгөв. Малын үнэ муу. Мөнгөний тухайг яар! Алексей."

Тайлал /тухайн үед тайлж уншсан тэмдэглэл/

1. Богд тусламжийн бичигт тамга дарж өгөв үү, үгүй юу?
2. Өргөө. Гембержевскийд. Хойт зүгийн байдал сайн. Данзан, Чойбалсан нар Янсон, Сороковиков нартай уулзаж тусламж авахаар Троицкосавск явна. Богдын тамгатай бичиг хэрэгтэй байна. Хэрэв авсан бол Догсомоор явуул. Явуулсан тухайдаа цахилгаан өг.
Троицкосавск Горнозареченскийн гудамж, 856. Цереновоор дамжуулж Данзанд ирүүл.
3. Өргөө. Кучеренкод. Маслаков бичиг өгөв. Богдын тамгатай бичиг хэрэгтэй байна. Түүнийг түргэн явуул. Чойбалсан
4. Чагдаржав нар өнөөдөр гарлаа. Богдоос тусламжийн бичигт тамга дараагүй байна. Хятадын байдал муу байна. Тусламж авах явдлыг яаравчил! Урьдах утсыг авсны хариуг өг Бодоо, Жигмэд.
5. Хятадын байдал муудаж байна. Суй шү-жаны харгислал улам ширүүсэж байна. Тусламжийн бичигт Богдоос тамга даруулж авах төлөвтэй. Тусламж авах явдлыг яаравчил. Тусламж авч буйг даруй мэдэгд! Бодоо
6. Эрхүүд. Бодоо нарын хүмүүс энэ өдөр гарав. Богд тусламжийн бичигт тамга дарж өглөө. Хятадын байдал муудаж байна. Тусламж авах явдлыг яар!. Жигмэддорж.

МУУТА. УТНОНББА. Х-1, Д-1, ХН-13, 15, 17, 18, 19; ХҮХ-1, Д-1, ХН-7.

МОНГОЛ УЛСЫН ХЭМЖЭЭТ ЦААЗАТ ХААН

Шинэ төрийн эзэд ирлээ
Ардын зураач Б.Гомбосүрэн 1952 он
Монголын Үндэсний музей

Монгол Улсын хэмжээт цаазат хаан Наймдугаар Богд

Жибзундамба хутагтын зарлиг

Зарлиг. Миний дээд үеэс монголчуудын багш болоод соён засаж, ивээн хамгаалсаар эдүгээд хүрч ирэв. Одоо цагийн байдал болбаас дотоодыг засах, гадаадад нэвтрэлцэх хамаг засгийн бодлого эртний цагийн лүгээ тун адилгүй. Би төрөлхөөс эрхэм суурин, хэтэрхий гавьяаг хүсэхгүй. Гагцхүү өршөөх, нигүүлсэхүйг үндсэн болгох болой. Засгийн ёсон маш өнө, их л шударга төвшин, хэрэг болгох тул танай олон бүгдээрийн үнэнхүү сэтгэлээр бишрэн хүндэлж, улируулан өргөмжилснийг хүлээж, Монгол Улсын хааны сууринг эзлэв. Би басхүү цагт нийлүүлэн тухай зүйд тохиолдуулахыг бодох тул тийнхүү шар хар, дээдэс доордос олны зөвлөлдөн тогтсоныг дуртайяа зөвшөөрөн, улсын байдлыг шинэчлэн халж, засгийн бодлогыг өөрчлөн тогтоов. Энэ нь миний нэгэн биеийн эрхэм хүндийг үл санан, тусгайлан түмэн иргэнийг тэгш өршөөн адил хамгаалах туйлын таалал мөн буюу. Зуны сүүл сарын шинийн зургаан нь улсын засгийг тогтоосон өлзийт өдөр болох бөгөөд нийтийн баяр ёслолыг явуулахын тул би Төрийн ордонд зарларч, олон сайд, блама, ноёд, бичиг, цэргийн түшмэдийн ёслол мөргөхийг хүлээн авч, улсын бүхнээр баяр ёслолыг төгсгөв. Үүнээс Монгол Улсын төр шашин улмаар батад дэлгэрч, хамаг бүгдээр туйлын жаргаланг олж эдлээд, өнө удаан буяныг олтугай хэмээн үүний тул зарлиг буулгав.

1922 оны 07 сар
МУУТА, ТБА, ХА.1, Д.6, ХН.27, Б.1

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын хадаг

XIX зууны сүүлч, XX зууны эх

Торгон мяндсан утас

Хэмжээ: Урт 3.40 см, Өргөн 50 см

Монголын Үндэсний музей

Д.Бумаа

Цагаан цэнхэр өнгөтэй, их биен дээрээ бадам цэцэг бүхий бэлгэдлийн дүрсэн хээ, хоёр зах үзүүр хэсэгтээ алхан хээ ба “эрдэнэ нэвтрүүлэгч” гэсэн манж үсэг бүхий урт хадаг юм. Судлаач Ц.Гочоо хоёр зах үзүүр хэсэгтээ алхан хээ тавьж, дээрх манж үсэг бүхий хадгийг “нанзад хадаг” гэж тодорхойлоод анх Энэтхэгт VI зуунд хадгийг мяндсан утсаар нэхэж байсан, XIII зууны үед Хятад Түвэдээр дамжин Монголд нэвтэрсэн бололтой, хадаг хэмээх нэр нь Түвэдийн “хада” – харимж гэсэн утгатай үг хэмээн бичжээ.

Энэхүү хадгийг Дэндэв овогтой Төмөрдорж 1971 оны 3 дугаар сарын 17-нд Хувьсгалын музейд актаар хүлээлгэн өгчээ. Хувьсгалын музейд цуглуулсан эд өлгийн зүйлсийн бүртгэлд “1926 он. Сүхбаатараас ардын хувьсгалын анхны жил Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтад бараалхахдаа барьсан хадаг. Богдын худалдаанаас худалдаж авсан. Богдын бойвчин (гуталчин) Сарангэрэлийн нөхөр Төмөрдорж өгсөн” гээд бэлэглэл хэмээн бүртгэжээ.

Богдын санд авдар хадаг, тэрэг хадаг байсан гэж хуучуул ярилцдаг байсан мэдээ байна. Албан тушаалтай хэргэмтэн ирэх буцах, бусдаас ямар нэгэн эрх хүсэх эрмэлзлэлээ илчлэн хадаг барьдаг, хамгийн сайн хүний буюу ямар нэгэн хүний барьсан хадгийг дурсгал болгон хадгалдаг ёс байдаг байжээ. Тиймээс 1921 оны 7 дугаар сарын 8-ны өглөө Монгол Ардын Намын Төв Хороо, Ардын түр засгийн газар их цэргийн хамт Нийслэл Хүрээнд орж ирэхэд Ардын түр засгийн газрын дарга Д.Бодоо, Ардын журамт цэргийн жанжин Д.Сүхбаатар нар Голын ногоон ордонд Наймдугаар Богд Жибзундамба хаантанд бараалхаж, зорьсон хэргээ амжилттай бүтээснээ айлтгахдаа эдийн дээд гэж үздэг хүндэтгэлийн энэхүү хээ чимэг бүхий хадгийг барьсан байх магадлалтай. Жанжин Сүхбаатар олон захидлаа “Ариун хадгаар амгаланг эрж барив” гэх мэтээр төгсгөдөг байжээ. Мөн 1926 онд Улаанбаатар хотын зах дээр Богдын зарим хөрөнгийг худалдахад хүмүүсийн гар дээр очсон нэг бус эд өлгийн зүйл бэлэг болон худалдах арга замаар тус музейд ирж байжээ.

Ардын эрхтэй Засгийн газар байгуулан сайд, түшмэл, албаны хүн нарыг томилон авч засгийн хэрэг явуулсныг Богд хаанд айлтгасан айлтгал

1921.07.11

МУУТА. ТБА. Х.1, Д.6, ХН.12

Живзундамба хутагтын шавь нарыг захирах тамга

Монгол Улсын 13 дугаар он (1923)

Төмөр

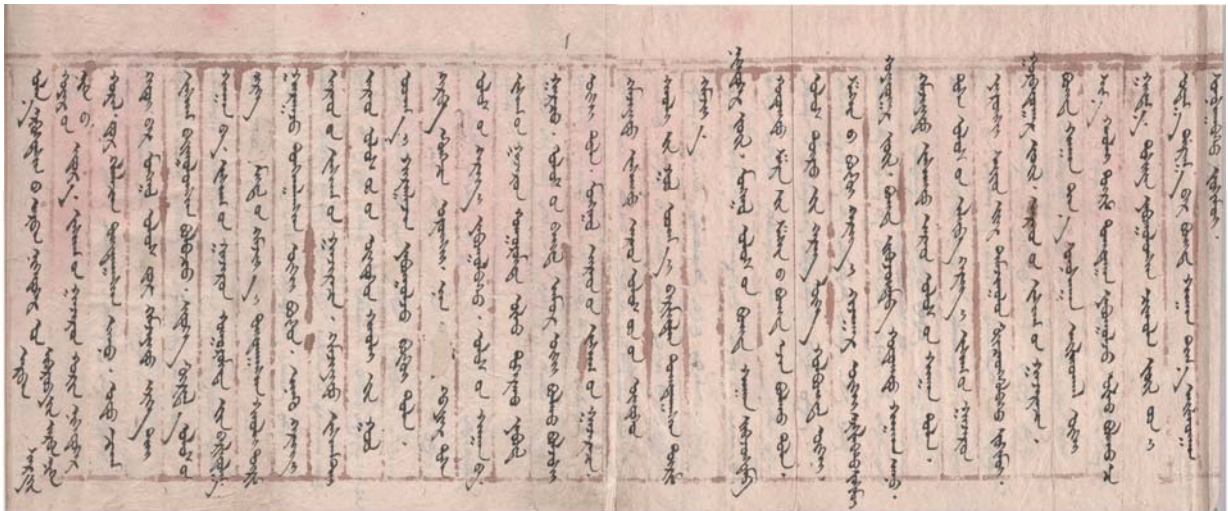
Хэмжээ: 6.7 x 6.7 см, Жин: 910 гр

Ж.Наранчимэг

1723 онд Манжийн эзэн хаан Шашныг мандуулах Жибзундамба ламын Хүрээний хэргийг шийтгэх шавь нарыг бүгд захирагчид “Эрдэнэ шанздуба”-ын хэмээх тамга олгосноор Их шавийн яам буюу Их Хүрээний Шанздубын яам үүсчээ. Чин гүрний үед “Эрдэнэ шанздуба”-ыг Манжийн хаан, 1911-1919 оны хооронд Монгол Улсын хаан Жибзундамба хутагт тохоон томилж байжээ.

Богд хааны шавь нарыг захирах Эрдэнэ шанздубын яамны тамга нь 1921 оны хувьсгалын дараа “Жибзундамба хутагтын шавь нарыг захирах тамга” болон өөрчлөгдсөн байна. Тухайлбал, Олноо өргөгдсөний 13 дугаар оны 11 дүгээр сарын 28-ны өдрийн Засгийн газрын 51 дүгээр хурлын 2 дугаар зүйлд, Эрдэнэ шанздубын тамгыг халж “Хэргийг шийтгэх шавь нарыг захирагч Эрдэнэ шанздубын тамга” гэсэн тамганы үгийг өөрчилж, “Жибзундамба хутагтын шавь нарыг захирах яамны тамга” гэж бичихээр тогтов хэмээн тодорхой зааж өгчээ.

蒙古
阿拉善
札薩克
札雅

Засгийн газрын хорин нэгдүгээр хурлаас хэлэлцэн тогтоосон Ардын Засгийн газар ба Богд хааны хооронд байгуулсан тангаргийн гэрээ

1921.11.01

МУУТА. ТБА. Х.1, Д.1, ХН.12, Х.1-3

Уг тангарагийн гэрээнд "Ардын Засгийн газрын хорин нэгдүгээр хурлаас хэлэлцэн тогтоосон нь: ...Одоо цаг хэдийгээр Монгол Улсад хэмжээт эрхтэй засаг байгуулсан боловч, эдүгээ хүртэл Улсын хаан ба Засгийн хоорондын барилдлага эрх мэдлийн хэмжээг тогтоосон хууль дүрэм гаргаж, тусгайлсан нь үгүй бөгөөд энэхүү хэргийг Ардын Засгийн газраас хэмжээт засагтай ард улсуудын үндсэн хуулийн гол утгыг харгалзан явуулж бүхий тул хэрэв үүнээс урагш энэ хэвээр тус улсын хэргийг явуулбаас Улсын хаан ба Засгийн газрын хооронд үл тохирох явдал гарч улсын байдал амаргүй болох болзошгүй тул Монгол Ардын Засгийн газраас Хэмжээт засагт ард улсуудын үндсэн хуулийн гол утгыг баримтлан тогтоосон дүрэм хэмжээ:

Нэгдүгээр зүйл: Монгол Улсын Богд хаан Жибзундамба хутагт шарын шашны Богд эзэн болох тул улс төрийн хэрэг лүгээ холбогдол үгүй. Шашны бүх хэргийг хязгаар үгүй эрхэлбээс зохимой.

Хоёрдугаар зүйл: Богд Жибзундамба хутагт хаан нь Хэмжээт Засагт Ард Улсын хаан тул улсын аливаа хэргийг Засгийн газрын ерөнхий сайдаар дамжуулан гүйцэтгүүлбээс зохимой" гэжээ

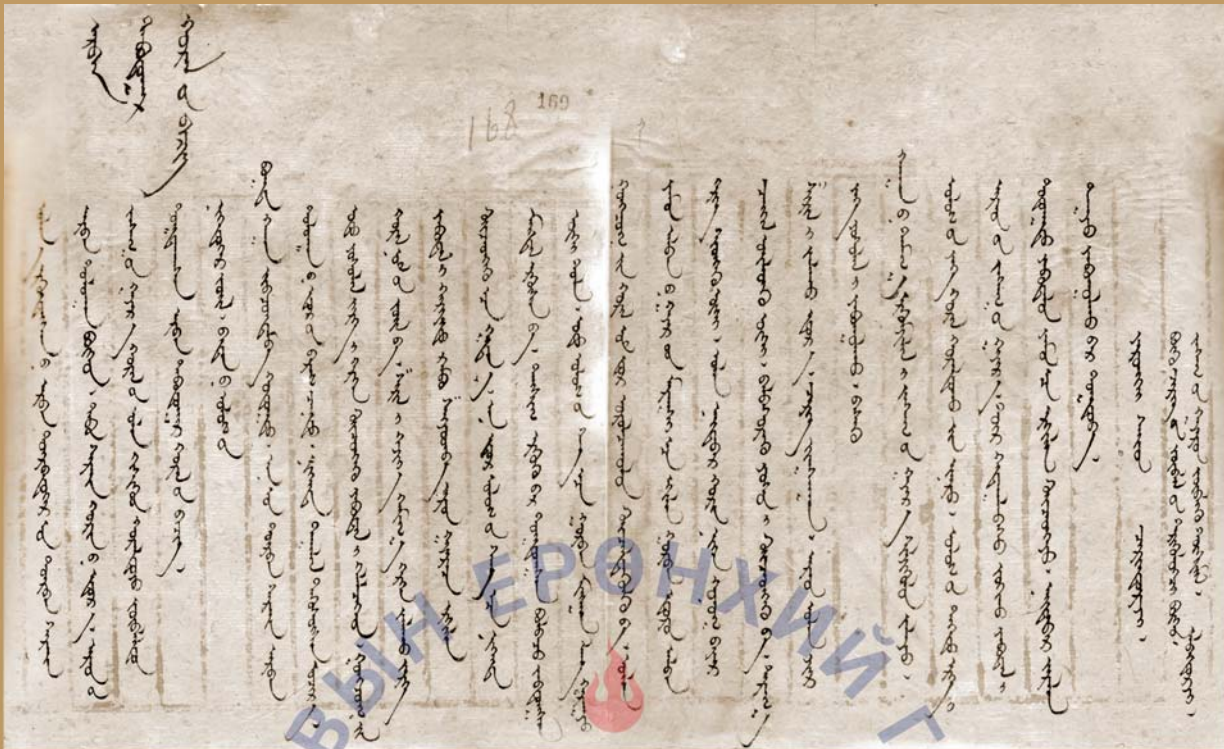
ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠶ᠋ᠢᠨ ᠬᠡᠮᠵᠡᠭᠡᠲ ᠴᠠᠠᠵᠠᠲ ᠬᠠᠭᠠᠨ

Монгол Улсын Ардын Засгийн газраас Богд хаанд айлтгасан айлтгалын хуулга данс

1922 он

МУУТА. ТБА. X.1, Д.1, ХН.81, X.1-2

Богд хаан таалал төгссөний учир бэлэвсрэх ёсыг гүйцэтгэж, хааны тамга, өргөмжлөлийг Засгийн газар шилжүүлж, улсын дээд эрхийг Ардын Засгийн газар түр хадгалахаар тогтсон Ардын Засгийн газрын арван тавдугаар хурлын тогтоол

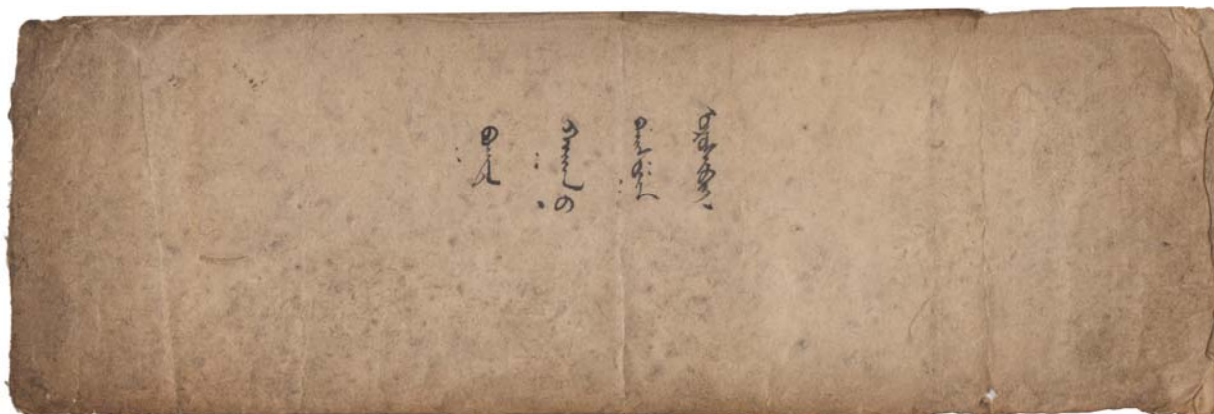
1924.05.20

МУУТА, ТБА, Х.1, Д.1, ХН.289, Х.169-170

Ардын Засгийн газрын 1924 оны 5 дугаар сарын 20-нд хуралдсан арван тавдугаар хурлын нэгдүгээр зүйлд, "Бидний улсын Богд хаан Жибзундамба хутагт энэ он дөрвөн сарын арван долооны өдрийн барс цагт нэгэнт таалал төгссөн учраа, одоо ёслол зэргийг хэрхэн гүйцэтгэх явдлыг хэлэлцээд, гонзогын хурал номын зүйл ба шарилыг хэзээ, хаана хэрхэн залах зэрэг явдлыг харьяат хамба, шанзудба нарын газраас эрхлэн гүйцэтгэхээс гадна энэ өдөр Улсын сангаас нэгэнт мандал өргөсөн ба даншиг өргөхөөр тогтсон боловч завдсангүй тул, одоо Улсын сангаас гурван мянган лан гаргаж, гонзогын хурал номд оролцуулан гүйцэлдүүлэх ба олон яам, албаны газрууд маргаашаас эхлэн гурван өдрийн албан хэрэг шийтгэхгүй, олон нийтээр хорин нэгэн хоног баяр цэнгэл үйлдэхгүй, бэлэвсрэх ёсныг гүйцэтгэх ба дараа шарилыг залах өдрөө цэрэг жагсаан, ард олноор их ёслолыг явуулах, басхүү хааны тамга, өргөмжлөлийг Засгийн газраа шилжүүлэн залж, Улсын их хурал хуралдахын инар Улсын дээд эрхийг Ардын Засгийн газраа түр хадгалбаас зохих явдлыг Дотоод явдлын яамнаас эрхлэн гүйцэтгэж, нийтээр зарлан дагаж явуулахаар тогтов" гэжээ.

МУУТА, ТБА, Х.1, Д.1, ХН.289, Х.169-170

ᠪᠣᠭᠳᠠ ᠬᠠᠨᠠ ᠳᠠᠰᠢ ᠰᠣᠭ ᠣᠷᠰᠬᠣᠢ

"Богд хааны даший шог оршвой" судар

1924 он

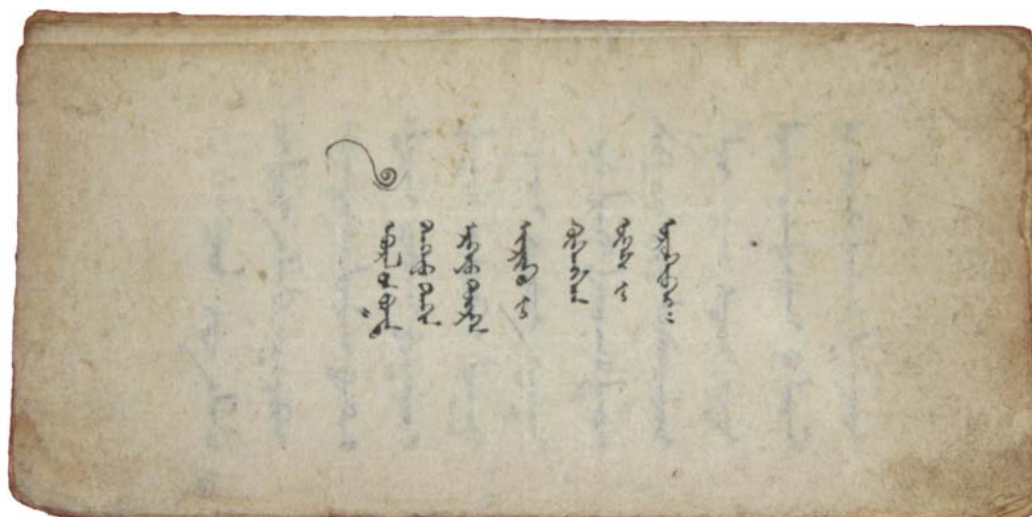
Гар бичмэл, монгол үсгээр түвэд хэлээр бичсэн

Муутуу цаас, хар бэх

Хэмжээ: Урт 26.5 см, Өргөн 9 см

С.Бадралын хувийн цуглуулга

ᠠᠪᠷᠠᠯᠠᠶᠢᠨᠪᠣᠭᠳᠡᠳᠡᠬᠠᠬᠢᠨᠢᠷᠦᠭᠭᠢᠨᠢᠷᠦᠬᠢᠶᠢᠭᠢᠬᠦᠰᠰᠢᠨᠦᠭᠰᠢᠷᠣᠮᠣ

" Авралын Богд Дээд дахин эргэж түргэн ирэхийг хүссэн үгс оршвой" судар

1924 он

Гар бичмэл

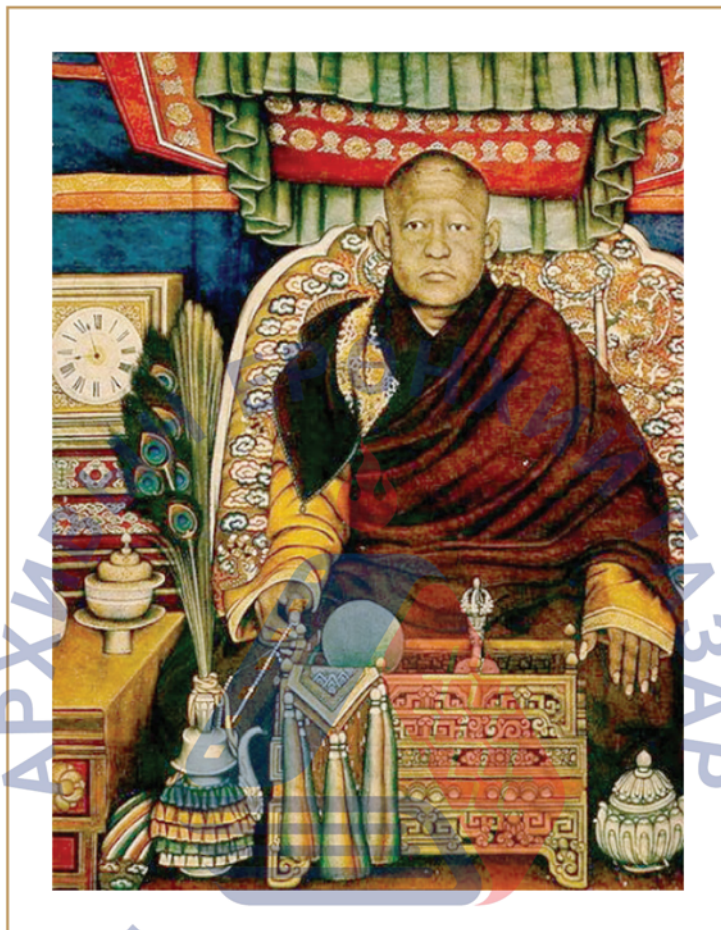
Муутуу цаас, хар бэх

Хэмжээ: Урт 16.5 см, Өргөн 8 см

С.Бадралын цуглуулга

Тус бичиг "Бламад мөргөмүй. Аврагч блама ядам цог Дээд айлд" хэмээн эхэлж, улмаар "... 5 цөв дэлгэрсэн гаслан буухуй дор эндүүрэл үгүй бас Дээд түргэн ирэх болтугай. ...Халх Жибзундамба Агваанчойжиннямын дүрсийн бие номын агаарт залрахын ёсыг үзүүлэгч дахин эргэж даруй ирэх энэ мэт хэрэгтэй хэмээн их хурлын хамба, шанзуба да лам нар, дацан, шар хар нийтээс мандал шүтээн хийгээд нэжгээд хадаг хир үгүй сэтгэлээр сануулсан багш Номун хан ...сүсэглэхээр найруулан нийцүүлж бичсэн..." гэж Дээд блама, Наймдугаар дүрийн Богдыг даруй эргэн ирэх чухлыг тодорхой бичин, төгсгөлд нь "... Тунгалаг эгшигт охин тэнгэрийн бие зарлиг сэтгэлд сөгдмүй. Хамаг дуун эгшигт охин тэнгэрийг залаад магтаж, залбирах үүнийг умар зүгийн орны яруу аялгууч Сумадий хириди шири бээр найруулав. Мангалам" хэмээн охин тэнгэрийн заллага магтаал, залбирахуй судраас хураангуйлан бичжээ.

НАЙМДУГААР БОГД ЖИБЗУНДАМБА ХУТАГТЫН ӨВ

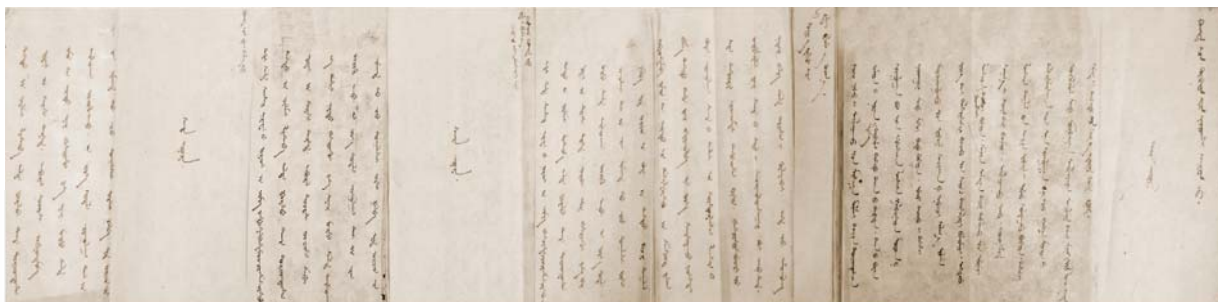

НАЙМДУГААР БОГД ЖИБЗУНДАМБА ХУТАГТ

Богдын сангийн даамал нэгэн удаа намайг бэлэг сэлт хадгалдаг өрөө рүүгээ удирдан орсон бөлгөө. Үнэт эрдэнэс, баялгийн тийм гайхам цуглуулгыг би өмнө нь огоот үзээгүй агаад, зүйрлэвээс европын аль ч музей атаархах буй заа ...

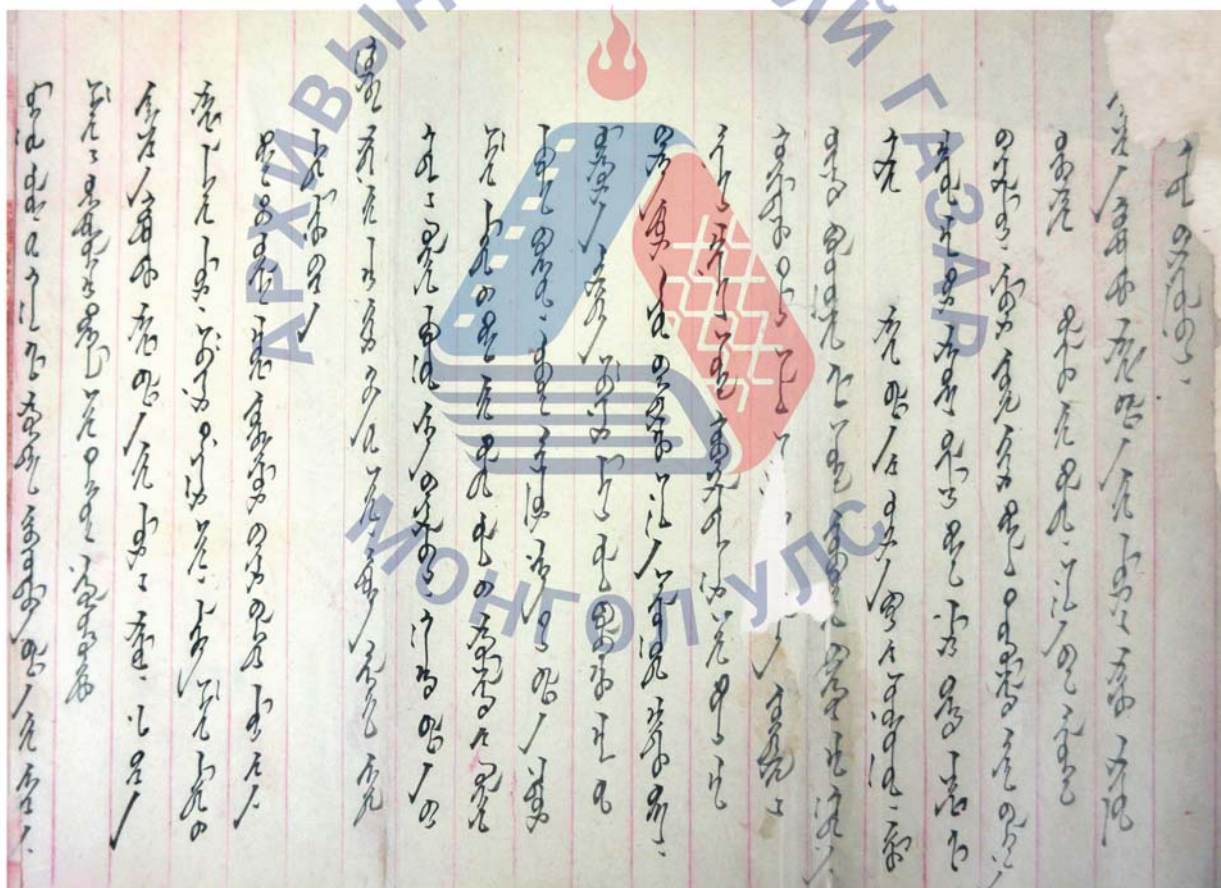
Номын сан нь хааны ордны хэд хэдэн өрөөг эзэлсэн байсан агаад тавиурууд дээр нь маш олон хэлээр, зүйл бүрийн сэдвээр янз бүрийн үед туурвисан үй түмэн судрууд байсан болой. Тэр номуудын олонх нь шарлаж муудсан тул өгөршиж гэмтэхийг нь удаашруулах үүднээс лам нар зориуд найруулсан нэгэн зүйл уусмал шингээн хуудсыг нь бэхжүүлж байхыг үзлээ. Тэнд вавилоных бололтой шаантаг үсгээр бичсэн номууд, монгол, нанхиад, түвд, самгарди номууд, буддын шашны улааны, шарын гэх хоёр урсгалын сургаалийн судрууд, түүнчлэн цадиг шасдир, үлгэр домгийн цуглуулгууд байх агаад ихэд балран муудсаныг нь ирээдүй хойчдоо зориулан лам нар дахин хуулан бичиж байсан нь эртний мэргэдийнхээ сургаал үгийг ихэд эрхэмлэдгийн жишээ болой.

А.Ф.Оссендовский “Хүн, араатан, бурхад” номноос

Монгол Улсын хаан Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт, Улсын Эх дагина Дондогдулам, Хүрээний ихэсээс XIII Далай лам, Банчин Богд, Түвэдийн Ерөнхий сайд болон Түвэдийн нөлөө бүхий хүмүүст бичсэн захидлуудын хуулбар

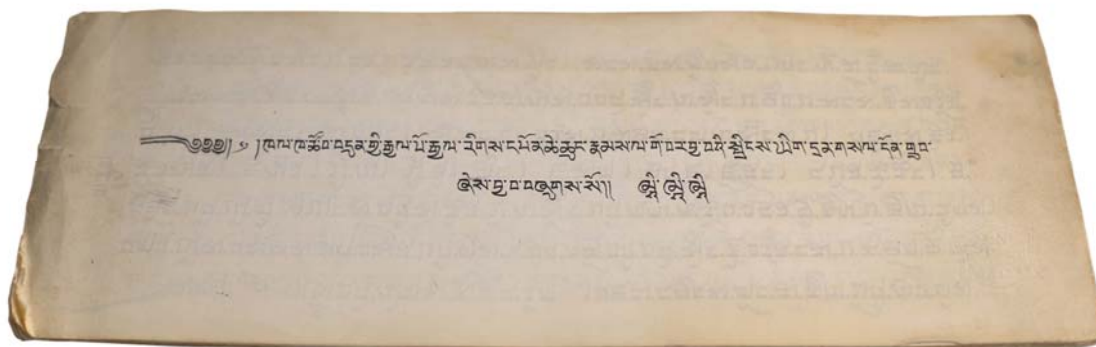
МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.257, Б.1

Богд хаантанаас Өвөр Монголын Жанжаа хутагтад бичсэн захидал

1912 он

МУУТА. ТБА. ХМ.170, Д.1, ХН.566, Б.1

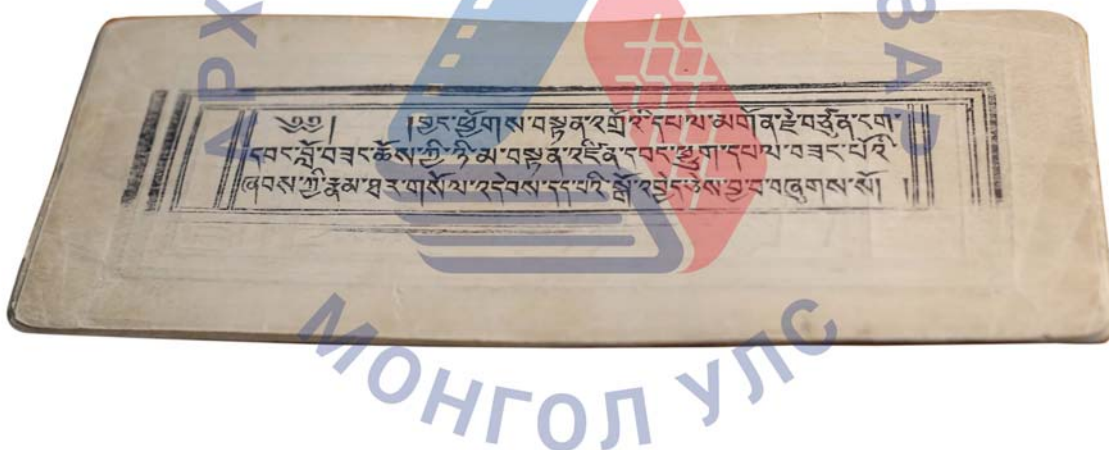

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт Шэйравпэлжэйлин ордонд байхдаа бичиж тархаасан “Халхын ноёдод ухуулах захиа дурьдлыг тодотгогч хэргийг бүтээгч хэмээх оршвой” хэмээх зохиол

Гар бичмэл, 8 хуудас

Хэмжээ: Өргөн 9, Урт 22 см

Н.Амгалангийн хувийн цуглуулга

“Хойд зүгийн шашин амьтны цог итгэл Жэвзүн Агваанлуvsанчойжинямданзанванчүгийн намтар залбирал сүсгийн үүдийг нээгч хэмээх оршвой” хэмээх зохиол

Модон барын хэвлэл, 15 хуудас

Хэмжээ: Өргөн 8 см, Урт 9.5 см

Н.Амгалангийн хувийн цуглуулга

1908 онд Их Хүрээний Гунгаачойлин дацанд Наймдугаар Богдын хамт гавжийн дамжаа барьсан Номч билигт, Эрдэнэ мэргэн шадар цорж, аграмба Лувсанчойнзингийн зохиол

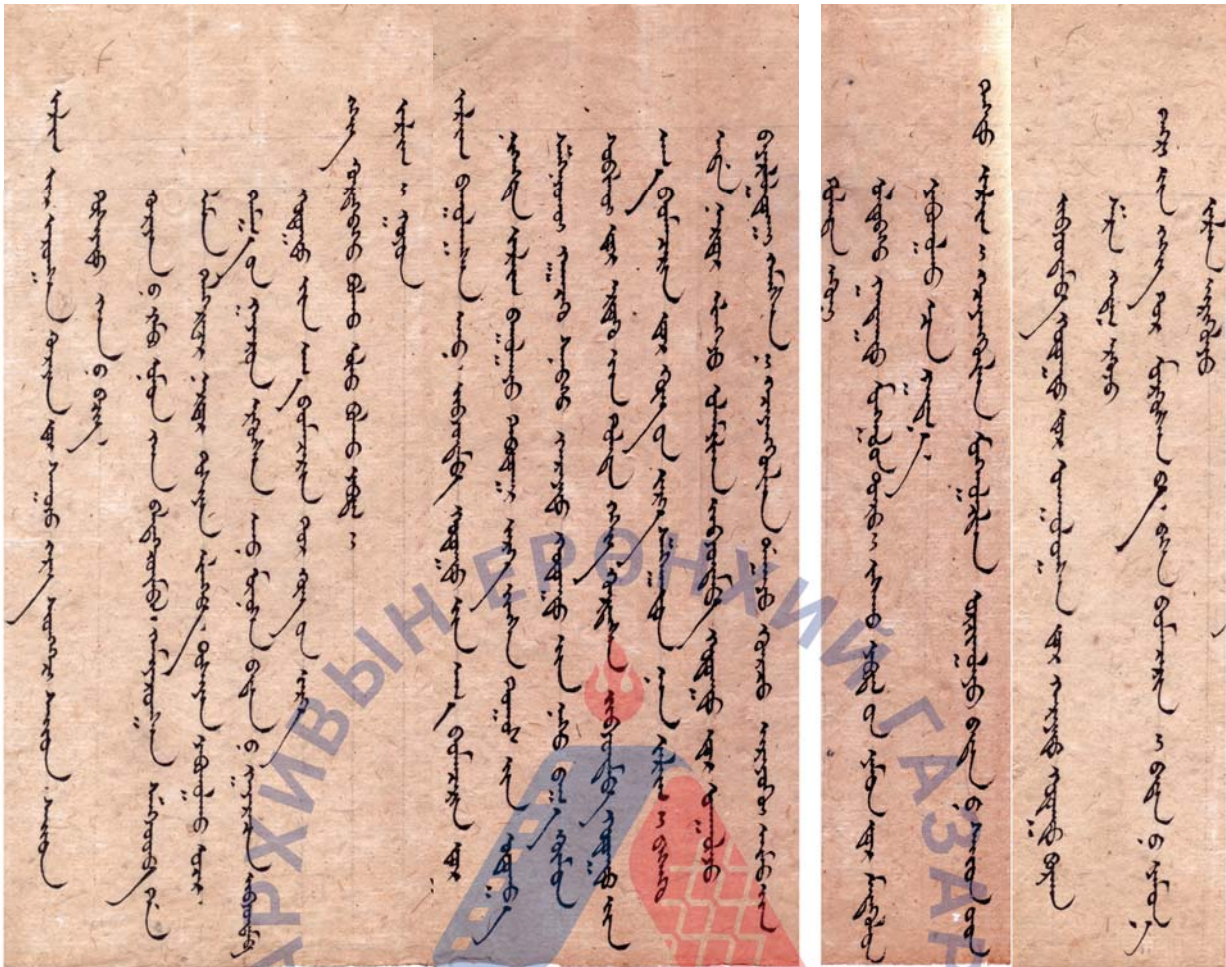
УРАГ ТӨРӨЛ, АЖ АМЬДРАЛ

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын ах Чойжон хамба Лувсанвандан, Эрдэнэ хамба Бадамцэрэн, дүү хамба чойжон Лувсанхайдав нарын хамт. XIX зуун Монголын Үндэсний музейн гэрэл зургийн сан хөмрөг

"Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт түвэд хүн мөртлөө балчир ахуйгаасаа монгол багш нарын гараар орж, монгол ахуйд өсч торнин, Монголыг төрөлх эх орноо гэж үзэх үзэлтэй болж" төлөвшжээ.

Монгол Улсын Шинжлэх ухааны гавьяат ажилтан,
Академич, доктор (Sc.D) профессор Ж.Болдбаатар

Наймдугаар Жибзундамба хутагтын ах Бадамцэрэнд зарлигаар гүнгийн зэрэг шагнасныг Хүрээнд сууж хэрэг шийтгэгч сайдын газраас олон газар зарласан бичиг

1887 он

МУУТА. ТБА. ХМ.87, Д.1, ХН.41, Х.33-4

"Зарлигаар зарсан Хүрээнд сууж хэрэг шийтгэгч сайд, сайд Түшээт ханы бичиг Хүрээний хамба номун хан Балданчоймбал, хамаарсан шанзудба, Да лам Дэлгэр-Очир нарт тушаан илгээв."... Бадаргуулт төрийн арван гуравдугаар он илүү гурван сарын шинийн нэгэнд Зарлиг буулгасан нь: Жибзундамба хутагтын ах Бадамцэрэнд нэгэнт зарлиг буулгаж тавдугаар зэрэг жинс тогосын отго шагнажээ. Гагцхүү санаваас, харьяат хутагтын нас бага хүн сувилахуйд эрдэхүйн тулд хишиг хүртсэн. Жибзундамба хутагтын ах Бадамцэрэнд гүнгийн зэрэг шагнагтун. Энэ зарлигийг басхүү ...эд нарт илгээж, уламжлан Жибзундамба хутагтад ухуулж баярлуултугай хэмээснийг хичээнгүйлэн дагаж хүрч иржээ. Иймийн тулд үүнийг ... дээд зарлигийг хичээнгүйлэн монголчлон орчуулж, бидний сайдууд Жибзундамба хутагтад ухуулсанд харьяат хутагт бурханд шар хадаг өргөж, тэнгэрийн хишигт мөргөсөн ба бас Бадамцэрэнийг бидний өмнө зарлан ирүүлж, тэнгэрийн хишигт мөргүүлсэн... Бадаргуулт төрийн арван гуравдугаар он илүү гурван сарын арван есөн."

1913 он
 Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын ах Жулай хамба бламатны сүрэг малыг тоолсон данс

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт өөрийн багш болон Дондогдулам, өргөмөл хүүхдүүдийн хамт

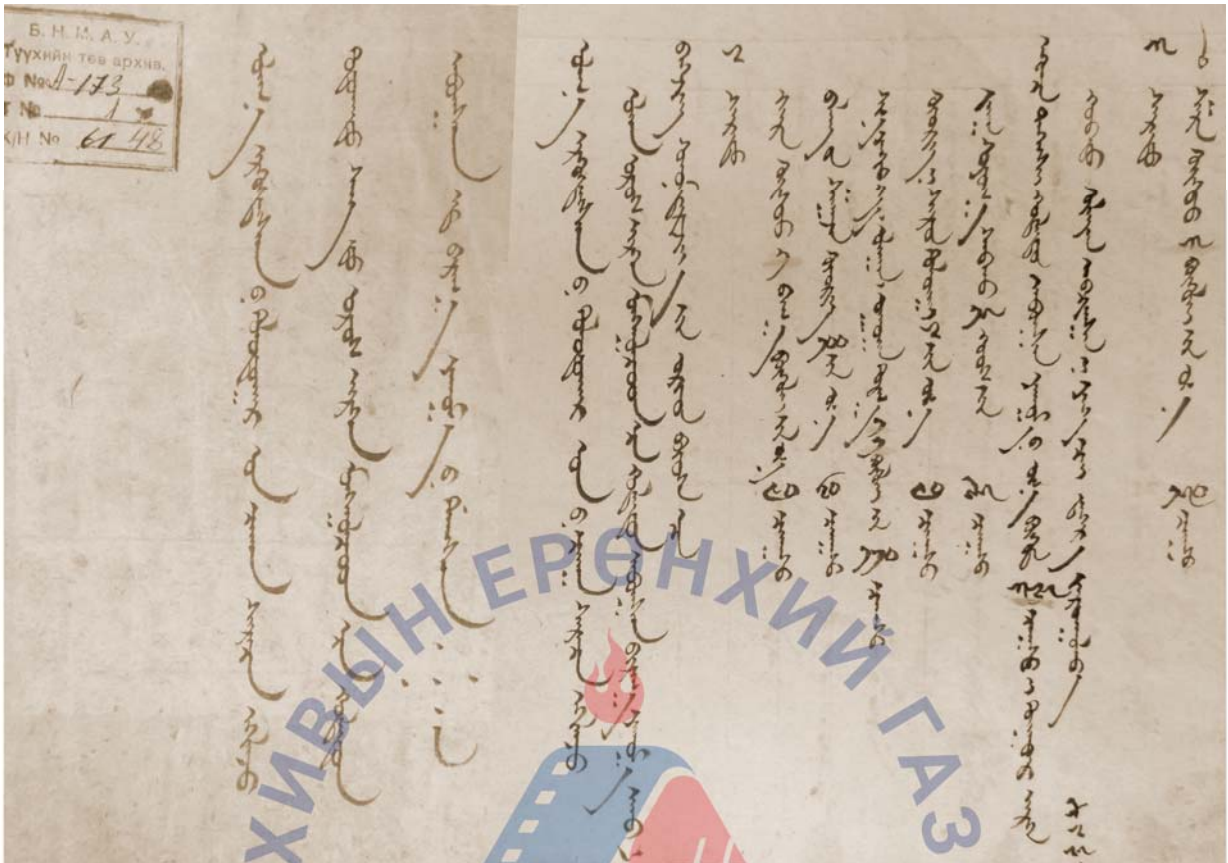

Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын ах Жулай хамба бламатны сүрэг малыг тоолсон данс

1913 он

МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.11

Богд хааны дотоод санд орос, иргэн, монголчуудаас худалдан авсан эд бараа юмны данс

Богд хааны дотоод санд орос, иргэн, монголчуудаас худалдан авсан эд бараа юмны данс

1917 он

МУУТА. ТБА. ХА.173, Д.1, ХН.48

Улсын Эх дагина Дондогдуламын ээж хүүхдүүдийн хамт

Нийслэл Хүрээний голын чойжон сахиулсны сүмийн
Гүтэмбэ Гүжир Ханбо Лувсанхайдав
(1874-1918)

Нийслэл Хүрээний голын чойжон сахиулсны сүмийн хуврага тушаалтныг захирах тамга

1915 он

Цутгамал мөнгө

Хэмжээ: 10.5 см 10.5 см

Жин: 2940 гр

Ж.Наранчимэг

Монгол Улс Манж Чин гүрнээс салж, тусгаар улс болсноо зарласны дараахан Нийслэл Хүрээний буюу Монгол Улсын голын (төрийн) Чойжон сахилусны сүмээр Богд хааны дүү, гүтэмбэ Лувсанхайдавын байгуулсан Занхан сүмийг онцлон, ялгавартайгаар өргөмжилөн “нэр”, “тамга” шагнасан байдаг.

Хутагт тодруулах, өргөмжлөх эрхтэй Наймдугаар Богд хаан “Олноо өргөгдсөний 4 дүгээр он намрын тэргүүн сарын шинийн 9-нөө (1914 он) төрсөн дүү Гүтэмбэ Гүжир Ханбо Лувсанхайдавт ... үе улиран хутагт үсэг тамга шагнаж, [МУТА. А-74, Т-2, 1011] зарлиг буулгаснаас хойших албан хэрэгт түүнийг Гүжир ханбо гүтэмбэ, Эрдэнэ билэгт тунгалаг бишрэлт хутагт [МУТА. А-74, т-1, 1331] хэмээн өргөмжлөн бичих болжээ.

Мөн Лувсанхайдавын сүмийг “Нийслэл Хүрээний голын чойжон сахиулсны сүм” хэмээн өргөмжлөн, сүмийн хуврага тушаалтныг захирах тамгыг олгосон ба эдүгээ Монголын Үндэсний музейд хадгалагдан байна. Тус тамгыг Лувсанхайдав нас барах хүртлээ (1918 он) эзэмшиж байсан ба нас барсны хойно “Хутагтад урьд олгосон Эрдэнэ билэгт Тунгалаг бишрэлт хутагтын тамга, Гүтэмбийн өргөмжлөлийн тамга, Найчун сахиусны шашны тамга, Нийслэл Хүрээний Голын Чойжон сахиулсны сүмийн хуврага тушаалтныг захирах тамга эдгээр дөрвөн зүйлийн тамганаас сүмийн хуврага тушаалтныг захирах тамгыг тус сүм ордны Гүжир ханбо Гомбоо Лувсанпэлжээд хамааруулж, бусад гурван тамгыг дээд ордны өндөр дугтумд шилжүүлж, сойвонгуудад тушааж хадгалуулагтун” хэмээн зарлиг буулгасан байна.

Улмаар Богд хаан нас барсны дараа, Монгол Улсын 17 он (1927) 6 дугаар сарын 14, Дотоод явдлын яамны Дугаар 251 тоотой Судар бичгийн хүрээлэнд “Эдүгээ шашны хэргийг эрхлэх газраас Өршөөлийг хөгжүүлэгч хэмээх сүмийн газраа хадгалан байсан хуучин мөнгөн тамга нэгийг хураалгахыг эрж хүргүүлэн ирсэн тул эл тамгыг зохих газраа хүргүүлэн хадгалуулбаас зохих тул уг тамгыг... хүлээн авсугай” хэмээн хуудас бичгийн хамт хүргүүлсэн баримт дээр үндэслэвэл, чухам 1927 онд Судар бичгийн хүрээлэнгээр дамжин уламжлагдан ирсэн бололтой.

Цагаан дар-а Дондогдулам

XIX зууны сүүл үе

Улсын Эх дагина Дондогдуламын ташуур

XX зууны эхэн

Сум мод, мөнгө, сур

Хэмжээ: Ташуурын их бие 56 см, сагалдрага 53 см

Б.Ууганбаяр

1965 оны 8 дугаар сарын 2-нд хуралдсан Улсын төв музейн үзмэрт үнэ тогтоох ба үзмэр худалдан авах комиссын хурлын №40 тоот тогтоолоор Улаанбаатар хотын харьяат Сүхбаатар районы 2 дугаар О.С.Г хорооны 2 дугаар гудамжны 2 тоот хашаанд суудаг Зундуй овогтой Долгороос “Наймдугаар Богдын эхнэр (хатан) эрх дагина хэмээх Дондогдуламын хэрэглэж байсан хоёр үзүүр нь мөнгөн дугтуйтай суман голтой сийлбэртэй улаан хуван бүрээстэй нарийн ташуур нэгийг, мөн шүр шигтгээтэй мөнгөн соёо нэгийн хамт Богдын юмыг худалдаж байсан худалдаанаас худалдан авч шүтлэгийн чанартай хадгалж байсан юм. Одоо мөнгө төгрөгний хэрэгцээтэй учир зохих үнээр авна уу гэж ирсэн”-ийг үндэслэн эд юмсын үнийг харилцан хэлэлцэж, ташуурыг 150 төгрөгөөр, соёог 30 төгрөг бүгд 180 төгрөгөөр авсан түүхтэй аж.

Улсын Эх дагина Дондогдуламын хантааз

(Хосгүй үнэт)

XX зууны эхэн

Торго, алт мөнгөн утас, шүр сувд

Хэмжээ: Урт 69.5 см, Өргөн 62.5 см

Богд хааны ордон музейн шилжүүлгээр шилжин ирсэн

Богд хааны алтан цаг

XX зууны эхэн

Алт шармал, шил, төмөр будаг

Хэмжээ: Өндөр 9.5 см, Өргөн 4.9 см,

Зузаан 4.3 см

Б.Ууганбаяр

Цагны суурины уланд "Sonnerie" гэх бичээс " 932" гэх тэмдэглэгээтэй. Тэрхүү "Sonnerie" хэмээх үгэнд дөрөөлөн үзэхүл, "Sonnerie" нь дуугарах, хангинах, жингэнэх, цангинах, хонх дуугарах гэсэн утгатай франц үг аж. Ямартай ч "Sonnerie" гэх үгэнд дулдуйдан энэ цаг нь Франц юм уу Швейцарьт үйлдвэрлэгдсэн хэмээн таамаглаж болохоор байна.

Хаа холын Францад (эсхүл Швейцарьт) урласан энэхүү цаг нь Богдын ордонд хэрхэн залагдсан, тэндээсээ айлын авдар дамжин явсаар эцэстээ музейд саатан морилох болсны учир төдий л тодорхой бус. Ямартай ч Богдын, эсхүл түүний хатан Дондогдуламын хэрэглэж байсан шилэн нүүртэй алтадмал цаг манай музейн сан хөмрөгт нэлээд хожуу орж ирсэн байна. Тодруулбал, 1988 оны 9 дүгээр сарын 17-ны 10 цагт Улсын төв музейд болсон Музей удирдах газрын үзмэр худалдан авах, үнэ тогтоох комиссын хурлын протоколд "... Хэлэлцсэн нь: Улсын төв, Дүрслэх урлагийн музей, Угсаатны зүйн групп, Богд хааны ордон музейд худалдахаар иргэдээс ирүүлсэн дараах зүйлүүдийг хэлэлцэв. Үүнд: 11. Сүхбаатарын районы 18 дугаар хороо П-014921 паспортын дугаартай Жамбын Хорлоогоос. Цаг-өндөр нь 8 см, суурь нь 4,3 см, өргөн орой 4 см, дөрвөн тал хэлбэртэй, тал бүр нь шиллэг нүүртэй, алт шармал, Богдын хатан Дондогдуламын эдлэл, чанар сайн, ажиллагаа нь гэмтэлтэй, түлхүүр гэртэй, худалдан авсан үнэ 650 төг /фондын үнэ 1200 төгрөг/" гэжээ.

Улсын Эх дагина Дондогдулам хатны дээл

XX зууны эхэн

Торго, хоргой, тансар хилэн, алт, мөнгөн болон торгон утас

Хэмжээ: Тэрлэгний урт 104.5 см, Ханцуйн урт 104.6 см, Цээжний өргөн 35 см

Монголын Үндэсний музей

Д.Мөнхтоогоо

Тус тэрлэг нь Богд хааны ордон музейгээс 1956 онд Орон нутгийг судлах төв музей, улмаар Хувьсгалын музей, Улсын төв музейд шилжүүлэн өгсөн үзмэрүүдийн нэгтгэсэн дансаар 55/218, д/д 65 гэсэн дугаартайгаар Монголын Үндэсний музейд ирж хадгалагджээ.

Тус тэрлэгт хаан угсаа хатан язгуурыг илэрхийлэх таван саварт алтан луут шар магнаг торгыг давшингуй хэрэглэж, хуврага хүний хар хилэн хөвөө (хиаз зах) залгажээ. Дээлний гадарт ийнхүү шашин болоод хаан, хатан хүний эрхэм алтан шар өнгө бүхий луут торго болон хуврага хүний хар хилэн хөвөө (хиаз зах) хэрэглэсэн нь хааны ордон болоод ойр шадарлагчдаас яахын аргагүй Улсын Эх дагина Цагаан Дар-а Дондогдуламаас өөр хүн байхгүй билээ.

Тиймээс тэрлэгийн хэмжээсийг Богд хааны ордон музейд хадгалагдаж буй хатны ямба ёслолын түмэн наст, навчин хээтэй, есөн луут, саан магнаг тэрлэг, шашин мөргөлийн алтан шармал товчтой хоргой зэрэг тэрлэгнүүдтэй харьцуулахад хоорондоо ижил байгаагаас үзвэл, тус дээлийг хааны ордны урчууд Цагаан Дар-а Дондогдуламд зориулан урлан хийсэн нь магад бололтой.

Богд хааны хатан Гэнэнпил эгчийн хамт

Богд хааны хатан Гэнэнпил эгчийн хамт

Шүрэн Аюуш бүхий мөнгөн бумба

Шүрэн бурхан: Өндөр 7 см

Гальварваа мод: Өндөр 16 см

Суурь таваг: Голч 16 см

Монголын Үндэсний музей

Богд хааны ордон музейгээс шилжин ирж хадгалагдсан

Монгол Улсын хаан, Монголын бурханы шашны тэргүүн,
Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагтын чандар

Монгол Улсын хаан Наймдугаар Богд Жибзундамба хутагт

Богд гэгээн лам арга элдэв зүйлээр амьтныг удирдах, зохиохын түүх, цадиг хийгээд ачийг нь санаж гүйцэшгүй. Түүний дотроос ер амьтныг удирдан зохиохын ёс нь сэтгэлийн үндэс улам зөөлрөх улмаар сайжрах болон үйлдэхүйд буяныг улмаар арвижуулан одуулж үйлдэхийн үүднээс удирдбасу зохих хэрэгтэй болно.

Нягт билэгт Да лам Пунцагдорж

Одоо энэ цөвүүн цагийн эхэнд энэ Богд урьдгүй сонин гайхамшигтай зүйл олныг үзүүлсэн... Ганжуур эрдэнийн биеийг сийлүүлсэн ба Дуйнхорын лойлон хийгээд наян тохой хэмжээ төгөлдрийн алт шармал Жанрайсигийг бүтээсэн ба хаан гүрний зүгт оршсон хийд, сүмүүдийн шүтээн хуучныг сэлбүүлж, үйлдсэн ба дацангийн үргэлжийн дэглэмүүдийг урьдынхаас нав нарийн нягтлан үйлдэх хэрэгтэйн журмыг сайнаар тэтгэсэн, ариутган шүүмжилж айлдсан...

Шимийг хураасан гүн увдис, зовлонгийн их өвчнийг арилгагч их эм, ухамсаргүйн харанхуйг арилгагч зул, тус амгалангийн дээдийг өршөөгч хүслийг хангагч чандмань дээд номын хурыг буулгасан.

Гүн ухаантан, түүхч Агваанпринлайжамц

Хутагтыг Монголын хаанаар өргөмжилсөн нь тохиолдлын хэрэг огт биш бөгөөд үнэн хэрэгтээ тэр нь олон жилийн турш аажмаар тийнхүү бэлтгэгдсэн нь олны өмнө илэрхий билээ. Энэ бол цаг болохлоор нь хутагтыг төрийн тэргүүнээр өргөмжилнэ гэж урьдаас болгоомжтой боловсруулсан мэргэн тактик байв.

Хаант Орос улсын орчуулагч В.Довданов

Журамт улсын засгийн дүрмийг... дагаж төрөө засахыг чармайн хичээх ба олон ардыгаа зүйл бүрийн эрдэмд нэвтрүүлэн хүмүүжүүлэх аргыг эрсүгэй хэмээх нь манай Богд хааны үнэн таалал мөн.

Чин ван Ханддорж

Хааны нэр ихээхэн байх юм бол олон монгол аяндаа шурган орж ирээд Орос, Монгол манай хоёуланд сайн болох юмсан.

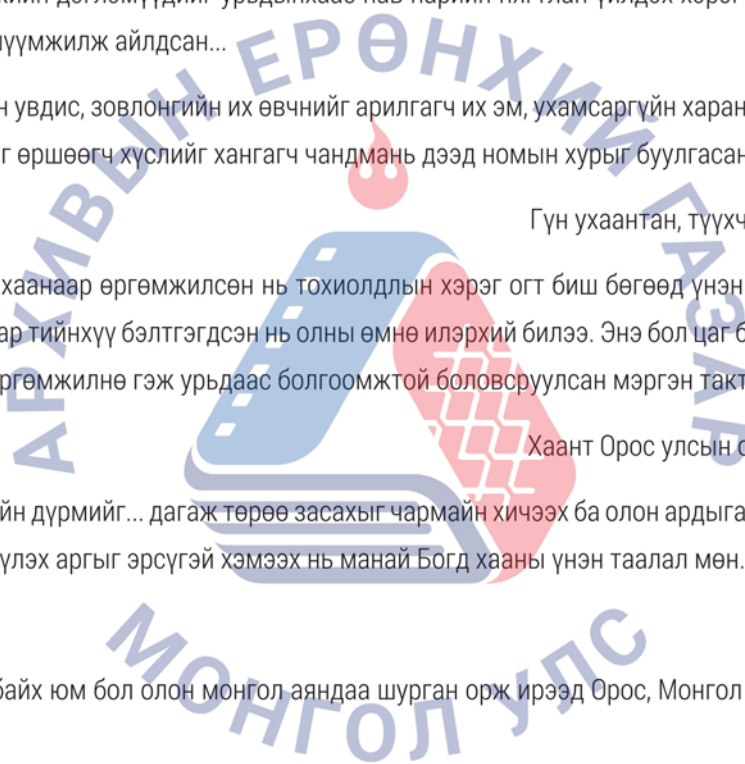
Да лам Цэрэнчимэд

Шашин, төрийг төвшитгөн эзэн Богд хутагтаа баярлан тахиад, өргөн түмэн ардад эрх чөлөө олгоод, гадаад улсууд лугаа найрамдал өнөд батлан их хэргийг бүрэн төгс гүйцэтгэх чухал цаг ирсэн... Энэ мэт журмын хэрэгт туслалцвал нэгд, өнөд тахисан Богд ламын ачийг хариулах болно.

Их жанжин Д.Сүхбаатар

VIII Жибзундамба хутагт бол... монгол хүний гараар хүмүүжиж, хүний зэрэгт хүрч, монгол язгууртантай адил сэтгэдэг болов... Улс төрийг нэвтэрхий бодолхийлдэг хүн байлаа... Халх Монголын өргөн олон түмэнд авч хэлбэл тусгаар тогтнолын тэмцлийн бэлгэ тэмдэг байсан юм.

Монголч эрдэмтэн В.Хейсиг

АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР

МОНГОЛ УЛС